સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધારનું મુખપત્ર

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન

નવેમ્બર-૨૦૦૫

દશમી શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ છાવણી, સરધાર-૨૦૦૫

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધારનું મુખપત્ર

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન

પ્રકાશક : શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર વતી

કો. સ્વામી શ્રી વિરક્તસ્વરૂપદાસજી

તંત્રી : સાધુ દિવ્યસ્વરૂપદાસજી ❖ વર્ષ :- ૧, અંક :- ૬, તા. ૨૦-૧૧-૦૫

:: સંસ્થાપક ::

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ આચાર્ય
શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ

:: અધ્યક્ષ ::

પ.પૂ. ૧૦૮ ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ - વડતાલ

:: પ્રયોજક ::

પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

:: સુચનાઓ ::

- શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન દર મહિનાની ૨૦મી તારીખે પ્રગટ થાય છે. કોઈ કારણસર અંક ન મળે તો ભારતમાં સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરીને કાર્યાલયમાં જાણ કરવી.
- ગ્રાહકે સરનામું બદલાતા કાર્યાલયમાં ગ્રાહક નંબર સાથે જાણ કરવી
- ગમે તે મહિનાથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- કોઈ અનિવાર્ય સંજોગોમાં માસિક બંધ કરવામાં આવે, તો લવાજમપરત મળશે નહિ.

:: લેખો અંગે પત્રવ્યવહાર ::

'ચિંતન કાર્યાલય'
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫

:: લવાજમના દર ::

વાર્ષિક લવાજમ	: રૂા. ૮૦/-
પંચવાર્ષિક	: રૂા. ૩૫૦/-
પચીસ વર્ષ લવાજમ	: રૂા. ૭૫૦/-
પરદેશમાં લવાજમ	: $ ૧૩૦ U.S.A.
	: £ ૧૦૦ U.K.

:: અનુક્રમણિકા ::

૧	રાજ મારે દિન દિન દિવાળી....................	(ઉત્સવ-પર્વ ચિંતન)	૨
૨	પ.પૂ. લાલજી મહારાજના અમૃતવચનો........	(અમૃતવાણી ચિંતન)	૩
૩	પૂ. સ્વામીનો પત્ર....................................	(પ્રેરણા ચિંતન)	૪
૪	હું સૂઈ ગયેલા રાજા ફિલિપ વિરુદ્ધ	(વિચાર-વિર્મશ ચિંતન)	૬
૫	શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ..................................	(શાસ્ત્ર ચિંતન)	૭
૬	આરતી : એક અધ્યન.........................	(વિધિ-વિધાન ચિંતન)	૯
૭	દેશ વિભાગનો લેખ........................	(સંપ્રદાય બંધારણ ચિંતન)	૧૧
૮	આત્યંતિક કલ્યાણ.........................	(આજ્ઞા-ઉપાસના ચિંતન)	૧૪
૯	ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર................	(કીર્તન-સાર ચિંતન)	૧૭
૧૦	સહજાનંદમયી અનુભૂતિ...!......................	(અનુભૂતિ ચિંતન)	૨૨
૧૧	કોડે કોડે એકાદશી...!.............................	(વ્રત-વિધિ ચિંતન)	૨૪
૧૨	શ્રીહરિનું મંદવાડ ગ્રહણ સ્થાન.......................	(તીર્થ ચિંતન)	૨૬
૧૩	વાણીમાં વિવેક જરૂરી છે....................	(વાણી-વિવેક ચિંતન)	૨૭
૧૪	સત્સંગ શબ્દજ્ઞાન મનોરંજન.............	(બાલ-યુવા સત્સંગ ચિંતન)	૨૮
૧૫	ગ્રાહક કરનાર ઉત્સાહી હરિભક્તોની શુભ નામાવલી.....		૨૯
૧૬	સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા................................	(સંકલિત)	૩૨

:: લવાજમ અંગે ગ્રાહક પત્રવ્યવહાર ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર

તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫ ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧

Visit us : www.sardhar.org ◆ E-mail : amrutdhara2003@yahoo.com

રાજ મારે દિન દિન દિવાળી...

આજે અયોધ્યામાં આનંદ ને ઉત્સાહ સમાતો નથી...!
કાંગરે કાંગરે ઝગમગતા દીવડાઓની હારમાળાઓ રચાય છે.
આખી અયોધ્યા નગરી ઝળહળી ઊઠી.
આંગણાં લીંપાઈને રંગોળીઓથી શોભી રહ્યા છે.
શરણાઈ -નોબતની સુરાવલિઓ મંગળગાન ગાવા લાગી.
નવી શોભાઓ, નવાં શણગારો, નવાં વસ્ત્રો અને નવાં રંગરાગનો,
નવી મીઠાઈઓ, સૌના ચહેરા પર નવો ઉમંગ, નવું સ્મિત,
આંખોમાં નવી આશાઓનો ગુલાબી મિજાજ...
કારણ ? આજે રામઆવ્યા !
રાવણના આસુરી સામ્રાજ્યનો અંત લાવીને, દૈવી સુરાજ્યનો પ્રારંભ કરાવીને,
અયોધ્યાની શાન સમાં જગત જનની સીતાજીને રાવણના પાશથી મુક્ત કરીને,
વિરહથી કાળરાત્રી જેવાં બનેલાં દુઃખદ ચૌદ ચૌદ વર્ષો પછી આજે
સૌના પ્રાણ સમા રામઆવ્યા છે ! રામઆવ્યા એટલે આજે દિવાળી !
અયોધ્યાના વાતાવરણમાં આજે આનંદ ! આનંદ ! આનંદ !
સહુ કોઈના ચહેરા પર અકલ્પ્ય ખુશાલીઓ, પરસ્પર અભિનંદન અને
ધન્યવાદની છલકાતી લાગણીઓ...
એકબીજાને છાતીસરસા ચાંપી...છલકાતી આનંદની લાગણીઓ...
રામવિનાની જિંદગીમાં રામઉમેરાયા, અહો ધન્ય ! ધન્ય ! ધન્ય !
અહોહો ! રામઆવ્યા...
પરમાત્મા આવ્યાની આ સ્મૃતિમાં વર્ષોવર્ષ દિવાળી આવતી રહી...
અને એમને એમ, હજારો વર્ષોનાં વહાણાં વીતી ગયાં. વર્ષોવર્ષ દિવાળીના
આ દીવડાઓ ઝગમગતા રહ્યા, નવાં વસ્ત્રો ને નવાં અલંકારો, રંગોળીઓ
અને મીઠાઈઓ, રંગરોગાનો અને ફટાકડાઓ... વર્ષોવર્ષ માહોલ એવો ને એવો જ જામતો રહ્યો.
પરંતુ આજે, એ ઝળહળાટ ભર્યા કોલાહલમાં રામક્યાં છે ?
જેના આગમનથી દિવાળીનો ઉત્સવ ઊજવાયો, એવા સૌના આતમ રામસમા પરમાત્મા ક્યાં છે ?
દિવાળી રહી, ફટાકડાની ધણધણાટી રહી અને રામવિસરાઈ ગયા !
પરમાત્માની પ્રાપ્તિનો આનંદ અને કેફ વિસરાઈ ગયો ! બહારની ઝાકઝમાળ
વધતી રહી ને અંતરે-ભીતરે કાજળિયું અંધારું એવું ને એવું ને એવું ગાઢું રહ્યું !
ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના પરમહંસોને નહોતી આવી ઝાકઝમાળ કે
નહોતી આવી ફટાકડાંઓની ફુલમાલ ! પરંતુ તોય બ્રહ્મમહોલના કવિ બ્રહ્માનંદ સ્વામીનો
૨૦૦ વર્ષ પુરાણો એ સાદ આજેય કેવો પ્રતીતિકર લાગે છે ? !
'રાજ મારે દિન દિન દિવાળી રે...' બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે, અમારે તો રોજ રોજ
દિવાળીનો આનંદ ! આનંદ ! આનંદ !
કારણ ? **'વ્હાલાં મળતાં તમે વનમાળી રે...'**
પ્રભુ ! આપ મળ્યા, એટલે અમારે દિન દિન દિવાળી...!
'સખી હૈડે તે હરખ ન માંય, આજ મારે દિવાળી રે...'
હે સખી ! મહારાજ મળતા, એટલો બધો આનંદ છે કે
મારાં હ્દયમાં સમાતો નથી !
બ્રહ્માનંદ સ્વામી જેવી આવી પ્રતીતિ સાથે દિવાળી ઊજવવાનું ક્યારે શીખીશું ?
ભગવાન શ્રીહરિની સ્વરૂપનું અલૌકિક સુખ-આનંદ
અંતરે ક્યારે માણીશું ? સંસારની ઝાકઝમાળમાં ઓલાવાયેલો આ સમજણનો દીવડો
અંતરે ચેતાવવાનું ક્યારે શીખીશું ? દિવાળીઓ આવી ને ગઈ, પરંતુ આનું શું ?
રામવિનાની દિવાળી ઊજવનારાઓના ટોળામાંથી બહાર આવીએ,
નહીંતર વર વિનાની જાનમાં કૂદતા જાનૈયાઓની આબરું પણ કેટલી હોય છે !

પ.પૂ. ૧૦૮ ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ - વડતાલના

અમૃતવચનો

શ્રીજીના લાડીલા હરિભક્તો,

વડતાલ શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજ, શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવના ચરણકમળ સમીપથી તથા પ.પૂ.સનાતન ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય મહારાજશ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી તથા અમારા ખુબ ખુબ શુભાશીર્વાદ સહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ વાંચજો.

વિ. આ કળિકાળમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે અનેક જીવોના કલ્યાણને અર્થે મોક્ષપદ, ધર્મ-ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યના આધાર સ્થંભ પર નિર્ધારેલ છે, જીવ તેની લાક્ષણિકતા તેને મળેલ શરીરના માધ્યમથી મળેલ મન, બુદ્ધિ અને કર્મેન્દ્રિયો-જ્ઞાનેન્દ્રિયો વિગેરેના પ્રભાવ હેઠળ કર્મ કરવાને બાધ્ય થાય છે, પરંતુ શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જો અંતઃકરણમાં રહેલું બીજ એને દામી દેવામાં આવે તો અંતઃશત્રુઓ કે બાહ્યઃશત્રુઓ આપણી ઉપર પ્રભાવ કરી શકતા નથી. અર્થાત્ આપણે ધર્મ અને ભક્તિના કવચ થકી આ જીવાત્માને સુરક્ષિત કરી દેવામાં આવે તો કાળ, પ્રકૃતિ કે અન્ય કોઈના પ્રભાવથી રક્ષા પામીને કેવળ પરમાત્માના પરમપુનિત ચરણારવિંદમાં સ્થિર થઈ શકીએ છીએ. જેના માટે પોતાના ઈષ્ટદેવને વિષે સંપૂર્ણ નિષ્ઠા, વિશ્વાસ હોવો તે અત્યંત જરૂરી છે. પૂર્વે પ્રહ્લાદજી, નારદજી, પરાશરમુનિ, પુંડરીકજી, વેદવ્યાસજી, અંબરિષરાજા, શુકદેવમુનિ, શૌનકમુનિ, દાલભ્યજી, સકમાંગદ, અર્જુનજી, વશિષ્ઠમુનિ, વિભિષણજી આદિ પરમભક્તો થઈ ગયા, જેઓએ પોતાના જીવનમાં ક્યારેય પણ ભગવાન પ્રત્યે સંશય રાખ્યો નથી અને પોતાની ભક્તિમાં ક્યારેય પણ ન્યુનતા આવવા દીધી નથી. ભગવાન શ્રીહરિના પરમએકાંતિક ભક્ત થવાનું સૌભાગ્ય આ કળિકાળમાં આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, તો આ ભક્તપણાની ગરિમાને વૃદ્ધિ પમાડવાને અર્થે શ્રીજી મહારાજે સ્થાપેલ શિક્ષાપત્રીના આદેશ અનુસાર સર્વ પોતાનું જીવન ધર્મપરાયણ જીવીને તે ભક્તોની પરંપરામાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

વ્હાલા ભકતો ! જીવનમાં ભગવાન દરેક વ્યક્તિની પરીક્ષા કરતા હોય છે, પણ આ પરીક્ષામાં પાર ઉતરે તેને જ પરમાત્મા પોતાના એકાંતિક ભક્તની પદવી આપે છે. અને બીજા માટે કર્મ આધિન જન્મ મરણનું ચક્ર લખાયેલું છે. માટે હે ભક્તો ! જીવનમાં શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન સાથેની દોર એક પ્રેમના તાંતણે બાંધજો. સંસારમાં નજરે નિહાળાતી તમામ વસ્તુઓ, વ્યક્તિઓ નાશવંત છે. એક પરમાત્મા શ્રીહરિ સત્ય છે. માટે સૃષ્ટિની અન્ય કોઈ મૂલ્યવાન જણાતી વસ્તુ કે પદાર્થ કે મોટા જણાતા વ્યક્તિઓ કરતા પરમાત્માના સ્વરૂપ કે જે સર્વદા પવિત્ર નિશ્ચલ અને માયાથી પર છે, એનો સીધો સંબંધ કરી લેવો. કળિયુગમાં અંતઃશત્રુઓની સાથે સાથે પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાને છેતરનારા અનેક રૂપોમાં વિચરતા હોય છે અને જે આપણા સત્યને ધર્મના માર્ગને મુકાવીને પોતાના ટોળામાં સામેલ કરવા અનેકવિધ પ્રભોલનો આપતા હોય છે. માટે શ્રીજી મહારાજે આપણને સત્શાસ્ત્રો આપી લક્ષણો ગુણ-અવગુણ બતાવીને આપણને ચેતવ્યા છે. તો આવા કપરા સંજોગોમાં વિવેક બુદ્ધિથી દૃષ્ટિ ખુલ્લી રાખવી, દરેક રીતે ભગવાને સ્થાપેલ મર્યાદામાં રહીને ચકાસણી કરીને મોક્ષનો માર્ગ અપનાવવો અને ભગવાન રૂડી રીતે ભજવા તે જ આપણું સર્વનું કર્તવ્ય છે.

આ સાથે .પૂ.સનાતન ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય મહારાજશ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી તથા પ.પૂ. અ.સૌ. ગાદીવાળા માતુશ્રીએ સર્વે ભાઈઓ-બાઈઓને ખૂબજ સત્સંગનું બળ વધે અને સત્ય સિદ્ધાંત સમજવાનું બળ આપે તેવા રૂડા આશીર્વાદ પાઠવ્યા છે. તમારા ગામના સર્વે ભક્તો ખૂબજ સુખીયા થાય તેવી શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ, શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજના ચરણકમળમાં પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તમારા કુશળ સમાચાર અને સત્સંગ પ્રવૃત્તિની માહિતી મોકલતા રહેશો. આ કાગળ સર્વે હરિભક્તોની જાણ માટે સભામાં વાંચજો અને નોટીસ બોર્ડ પર મુકશો.

અત્ર કુશળ તત્રાસ્તુ.

આશીર્વાદ સહ.....

પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીનો પત્ર

સત્સંગના લાડીલા એવા સર્વે હરિભક્તોને નૂતન વર્ષના અમારા ઘણા હેતપૂર્વક જય શ્રી સ્વામિનારાયણ સ્વીકારજ્યો.

નૂતન વર્ષમાં ઉમેરાયેલ 'શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન' નામનું પુષ્પ આપના જીવનને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિની સુગંધથી ભરી દે, જેથી પછી વિષયમાં આસક્તિરૂપી ગંધમાં મન કદી જાય જ નહીં તેવી શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રાર્થના કરી બે બોલ લખવાનો પ્રયાસ કરું છું.

વ્હાલા ભક્તજનો ! જીવન તો અનેકાનેકને પ્રાપ્ત થયેલ છે. મનુષ્યની સાથે સાથે કુતરા-બિલાડા-વાંદરા, પશુ-પક્ષી આદિક ચોરાશી લાખ યોનીવાળા બધાને જ મળ્યું છે. પરંતુ તે મધ્યે ભાગ્યવાન તો ફક્ત મનુષ્યને જ ગણ્યો છે. કારણ કે જીવનની સાથે સાથે તેમને બુદ્ધિયોગ પણ મળ્યો છે. મનુષ્યમાં પણ ભારતવાસી વિશેષે કરીને ભાગ્યવાન છે. કારણ કે ભારત એટલે ભગવાન અને મહાપુરુષનો દેશ છે. વળી, ભારતમાં પણ જેને સત્સંગ ઓળખાણો તેનું તો વર્ણન જ અશક્ય છે. કારણ કે બધા મધ્યે સર્વોપરી પ્રગટ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની ઓળખાણ થઈ ગઈ અને તેમછતાં હજુ પણ કેટલાક સત્સંગમાં પણ દુઃખી જોવા મળે છે. અને જીવનની અંદર પણ રંકપણું જોવા મળે છે. તેનું કારણ બસ એટલું જ જણાય છે કે તેને જે પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની તેને ઓળખાણ નથી. બાકી જેને આ પુરુષોત્તમ-નારાયણ ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણની યથાયોગ્ય ઓળખાણ થઈ ગઈ હોય તેનો આનંદ તો ત્રિલોકમાં પણ ન માંય તેટલો હોય શકે. ભગવાન શ્રીહરિ આપણને સાવધાન કરતા વચ. પ્ર.પ્રકરણના ૨૭માં બહુ સુંદર ટકોર કરી છે કે 'ભજન તો સહુ કરે છે. પરંતુ સમજણમાં બહુજ ફેર છે. જે એમ સમજતો હોય કે પૂર્વે જે જે અનંત પ્રકારના આશ્ચર્ય થઈ ગયા છે તથા હમણા જે થાય છે તથા આગળ થશે તે સર્વે મને મળ્યા એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે વતેજ થાય છે.' આમસમજે ત્યારે હર્ષ-શોકથી બહાર નીકળી શકે. અને સ્વયં મહારાજ પણ બોલ્યા છે કે 'આવી જેની સમજણ હોય તેને પછી કોઈ ગધેડે બેસાડે કે હાથીએ બેસાડે તોપણ સમભાવ વર્તે અને આઠુજામ આનંદમાં જુમતો રહે અને ભગવાનની મૂર્તિ એજ એક સુખનું ઘર બની જાય. ભગવાનને મુકીને મન બીજો ઘાટ કરવા પણ સમર્થ ન થાય અને બીજો ઘાટ થાય તોપણ પંચામૃત ભોજન જમતો હોય અને તેમાં કોઈ ધૂળનો ખોબો ભરીને નાખે ને જેટલો વસમો લાગે તેટલો તેને ભગવાનને મુકીને બીજો ઘાટ થાય તો વસમો લાગે ત્યારે તેને ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યામાં આવ્યું કહેવાય.'

હજુ આપણામાં તો ગૃહસ્થ ભક્ત છે તેને સારું ઘર, ગાડી, દુકાન, વાડી આદિક મળે ત્યાં તો પોતાની જાતને બહુજ મોટી સમજવા લાગે છે. અને સાધુ પણ મોટા મંદિરની મહંતાઈ મળે, ભણીને વિદ્વાન થાય, ગાયક થાય યાતો વક્તા બને ત્યાં પોતાની જાતને મહાન માની લે છે. એવા જે ગૃહસ્થ કે ભેખધારી તે બેય ભુલ્યા પડ્યા છે અને તેને તો બિચારાને ખબર જ નથી કે હું હરિભક્ત છું કે સાધુ છું. માટે ખબડદાર થઈને નિર્વાસનિક થવાય તેવો સતત અભ્યાસ

રાખવો. ભગવાન સાંભર્યા તેટલી જ કમાણી અને ભગવાન ભૂલ્યા એટલી જ નુકસાની. આ હિસાબનો કાંટો સદેવ પોતાની પાસે રાખવો. આ કાંટાને ઝાલવા બીજાના હાથમાં ન દેવો. અને જગતમાં કોઈ આપણને બહુ વખાણે અથવા તો નિંદે ત્યારે અંતરથી ઊંડા ઊતરી જાવું અને તપાસ કરવી કે જગત મને જેવું કહે છે તેવું મારામાં કાંઈ છે, અને જો જેટલા વખાણ થતા હોય તેવા ગુણ પોતામાં જણાઈ તો તે બદલ ભગવાન શ્રીહરિ તેને સ્થાને બિરાજતા પ.પૂ. આચાર્યજી મહારાજ અને તેને વ્હાલા એવા સંતો-ભક્તોની દેણ છે તેમમાની સદેવને માટે વધારે ને વધારે દાસ બનાય તેવો પ્રયાસ કરવો અને કોઈ નિંદે તો તેમાં પણ પાછી વૃત્તિ વાળવી અને તેવી ખોટ પોતામાં જણાય તો નિંદનારને પોતાનો પરમમિત્ર જાણી તે ખોટને તત્કાળ કાઢી નાંખવી. આવી વાત જેના હાથમાં આવી જશે તેની પાસે તો એકને એક દિવસ મોટા મોટા મહારથીઓ પણ ઝુકી જશે. અને ભગવાન તેવા ભક્તને વશ થઈ જાશે. માટે ખબડદાર બની ખૂબજ સાવધાની રાખવી.

કારણ કે જગતમાં માયાનો કજીયો બહુજ ભારી છે, માયા કોઈનેય માથું ઉંચકવા દે તેમનથી. ભલભલાને ભવાટવીરૂપી રણમાં રોળી નાખે તેવી છે. માટે માયાથી બચવાનો સરળ ઉપાય ગોતી કાઢવો. જો કે મહારાજે તો લોયાના ૧૩માં વચનામૃતમાં કહી જ દીધું છે કે 'મારા ચરણારવિંદમાં જેની વૃત્તિ ચોટેલી રહેશે તે સાવ તુચ્છમાં તુચ્છ જીવાત્માં હશે તોપણ માયા તેને પરાભવ નહીં કરી શકે અને તે વિના તો ભવ-બ્રહ્માદિકને પણ માયા મુકે તેમ નથી.' માટે નિત્ય તપાસ કરવો.

સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામી પોતાની વાતોમાં લખે છે કે 'મુમુક્ષુ હોય તે નિત્ય પ્રત્યે પોતાના પંચવર્તમાનને તપાસતો રહે, તેમાં લગારેય ફેરફાર પડવા ન દે.' પરંતુ આજકાલ ત્યાગી-ગૃહી બંનેના વર્તમાનમાં ઘણોજ ઘસારો આવી ગયો છે. તેમછતાં તેનો કોઈનેય ખરખરો નથી. આજે ગૃહસ્થ ભક્તો પણ આચાર-વિચારમાં નીચા નમતા જઈ રહ્યા છે અને શું ખાવું, શું ન ખાવું ? શું પીવું, શું ન પીવું ? શું જોવું, શું ન જોવું ? શું બોલવું, શું ન બોલવું ? તેનો વિવેક સુંપૂર્ણ ગુમાવી બેઠા છે. હરિભક્તોના છોકરા પણ આજે સિનેમા, પાનના ગલ્લા કે મવાલી જેવા લોકોની સોબત કરતા થઈ ગયા છે. અને ગામડામાં પણ વૃદ્ધ વડિલો આખોય દિવસ ઓટલે બેસી ગામ-ગપાટાની વાતો કરી દિવસ નિરગમન કરે છે, અને મંદિરો ખાલી પડ્યા છે. પણ કોઈ વિચારતુ નથી કે કાલ સવારે મરી જવાનું થશે પછી શું દશા થશે ?

અને આજે ત્યાગી પણ ધન-સંપતિ કે વૈભવથી પોતાની મોટપ સમજતા થઈ ગયા છે. ધન રાખવું , સ્ત્રીઓની સાથે બોલવું, બબે કે ત્રણ ત્રણ ટંક ભોજન કરવું, પત્તરમાં જૂદું જૂદું જમવું, દિવસે સૂઈ જવું વગેરેમાં જાણે કે દોષાભાવ ટળી ગયો છે. અને તેમ છતાં વેવલો સમુદાય તેને મહાપુરુષની ઉપમા આપતા અચકાતો પણ નથી અને તેને કોઈ કહેનાર પણ નથી કે મહાપુરુષપણું તો ત્યાં સુધી જ ટકે જ્યાં સુધી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની આજ્ઞામાં ખબડદાર બનીને જીવીએ. માટે મોક્ષની બાબતમાં ખૂબજ ખટકો રાખજ્યો. જરાઈ ગાફલાઈ રાખશો નહીં, નહીં તો પાછળથી ઘણુંજ પસ્તાવું પડશે. સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ આપણને સાવધાન કર્યા છે કે :-

"જેને મળવે માન્યું કલ્યાણ રે, તેને જોવા ઘડી ઘડીએ;

ખાતા પિતા જોતા જણાશે રે, આશય એના અંતરનો."

આ વચન ઉપર તો અનુસંધાન નહીં અને સહુ કહે આ મહાપુરુષ છે. તો આપણે પણ કહીએ હા, તે મહાપુરુષ છે. પણ તપાસીને જોવાનો સમય કોઈને મળતો નથી. અને કોઈ કદાચ જરાક સાવધાન કરશે તો કહેશે કે અવગુણીઓ છે. આમને આમ આપણે બધાએ મળીને સંપ્રદાયની સ્થિતિ ઘણી જ કફોડી કરી નાખી છે. પણ હવે સાવધાન બનજ્યો અને જરાક વિચાર કરજ્યો, અને પાછા વળી ખૂબજ ભજન કરી લેજ્યો. દેહને મુકતા આ લોકનું કોઈ પદાર્થ ગળે ન વળગે તેટલી તૈયારી કરીને બેસજ્યો. આટલું કર્યું તે ડાહ્યો અને આમાં ફેર રાખ્યો તે ગાંડો છે. તેમ મહારાજના પોતાના સ્વમુખના વચન છે. માટે વધારે કહેતા નથી. મહારાજની મૂર્તિ અને તેણે બતાવેલ મોક્ષનો માર્ગ તેનો જ લક્ષ રાખીને જીવન જીવજ્યો, તેવી ભલામણ છે.

જો કે આ વાત ગમવી પણ કઠણ છે. કારણ કે સદ્. નિષ્કુળાનંદ સ્વામી લખે છે કે :-

"મુકી ઊભી અસલ રીતને રે, નકલ લીધી નેક; તે તો ચોટી ગઈ ચિત્તમાં રે, છૂટી ન છૂટે છેક."

આ વાત વિચારશો તો ખ્યાલ આવશે કે બહુધા અસલ રીત ભૂલી ચુકાણી છે. નકલમાં મન એકાકાર બની ગયું છે. હવે તો જે સાચી વાત કહે તે જ મુળગો દુશ્મન બને તેમછે. માટે સુજ્ઞ ભક્તજનો સાવધાન બની મોક્ષ બગડી ન જાય તેનો ખટકો રાખી છેલ્લો જન્મકરી લેજ્યો, એવી ભલામણ સહ....જય શ્રી સ્વામિનારાયણ.

કોઈની સુષુપ્તિ અવસ્થાથી મળેલો અન્યાય ભગવાનની કોર્ટમાં એને જરૂર ન્યાય મળે છે.

પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના સત્સંગ-પ્રવચનોમાંથી સંકલિત.

સિકંદરના પિતા રાજા ફિલિપના દરબારમાં એક સિપાઈના કેસની સુનાવણી થઈ રહી હતી. કોઈકે ચાલાક સાથીદાર સિપાઈએ એને ખોટી રીતે સંડોવીને એની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરી હતી. આ કેસ ચાલી રહ્યો હતો એ વખતે રાજા ફિલિપને ઊંઘનું એક હળવું ઝોકું આવી ગયું. પણ એમને જગાડવાની કોઈની હિંમત ન ચાલી. કેસની સુનાવણી અધવચ્ચે અટકાવવી પણ શક્ય ન હતી. પેલા નિર્દોષ સિપાઈએ પોતાની વાત રજૂ કરી એ જ વખતે રાજાને ઝોકું આવી ગયું ! એને બિચારાને એમથતું હતું કે એની વાત સાંભળી રાજા જરૂર યોગ્ય તપાસ કરશે અને એને ન્યાય મળશે. પણ એનું દુર્ભાગ્ય બે ડગલાં આગળ જ હતું ! એટલામાં રાજા ફિલિપની આગળ તો ખોટી માહિતિ જ રજૂ કરવામાં આવી હતી. રાજા ફિલિપે એ બધું સાંભળ્યું અને એના આધારે છેવટે પોતાનો ફેંસલો પણ આપી દીધો. એણે એ સિપાઈને ભારે દંડ કર્યો અને કારાવાસની સજા ફટકારી પણ દીધી.

"હે નામદાર ! મારું દઢપણે માનવું છે કે આપનો આ ફેંસલો અંતિમફેંસલો નહીં રહે. એની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવાનો પણ આજે અવકાશ છે. આ દરબારથી ઉપર પણ એક એવું સ્થાન છે જ્યાં અપીલ કરી શકાય એમછે. અને એ સ્થાન છે પરમાત્માનો દરબાર, ધામ."

રાજા ફિલિપનો ફેંસલો સાંભળીને દંડ કરાયેલા સિપાઈએ એનો વિરોધ કર્યો. તેણે રાજાને કહ્યું : ''મને આ ફેંસલો મંજુર નથી. ફેંસલો ખોટો અપાયો છે. હું એની સામે અપીલ કરું છું.'' બધા એની વાત સાંભળી હસવા લાગ્યા. રાજા ફિલિપને પણ હસવું આવી ગયું. રાજ્યના પ્રધાનો અને અધિકારીઓ પેલા સિપાઈને કહેવા લાગ્યા : 'મૂર્ખ ! હજુ સુધી કોઈએ રાજા ફિલિપના નિર્ણયનો વિરોધ કર્યો નથી. એમની ન્યાયવૃત્તિ જગતભરમાં વખણાય છે. ફેંસલાને ખોટી કહેવાની તારી હિંમત કેમચાલી ?' કદાચ, એમકહેવા બદલ તને વધુ દંડ થશે. આ રાજાનું અપમાન છે. આ રાષ્ટ્રના ન્યાયનું અપમાન છે. આ દેશદ્રોહ છે.

રાજા ફિલિપે પણ હસતાં હસતાં કહ્યું : ''મારો ફેંસલો અંતિમ ફેંસલો છે. એની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવાનો કોઈ અવકાશ જ નથી. આ દરબારથી ઉપર એવું કોઈ સ્થાન નથી, જ્યાં અપીલ કરી શકાય. તું ફરિયાદ કરીશ કોની આગળ ?'' પેલા સિપાઈએ પોતાનો એકેએક શબ્દ પર ભાર મૂકતાં કહ્યું : ''હે નામદાર ! મારું દઢપણે માનવું છે કે આપનો આ ફેંસલો અંતિમફેંસલો નહીં રહે. એની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવાનો પણ આજે અવકાશ છે. આ દરબારથી ઉપર પણ એક એવું સ્થાન છે જ્યાં અપીલ કરી શકાય એમછે.

એ સ્થાન છે પરમાત્માનો દરબાર, ધામ. ભગવાનના સોગંદ ખાઈને કહો, જ્યારે હું મારી નિર્દોષતા પુરવાર કરતો હતો ત્યારે તમે તે સાંભળતા હતા ખરા ? ના, એ વખતે તમો ઊંઘમાં હતા. આપને થોડીવાર માટે ઝોકું આવી ગયું નહોતું ? હું સૂઈ ગયેલા રાજા ફિલિપની વિરુદ્ધ જાગી ગયેલા રાજા ફિલિપ આગળ ફરિયાદ કરું છું.!!!''

સભામાં સન્નાટો છવાઈ ગયો. સિપાઈની વાત સાંભળી રાજા નિરુત્તર બની ગયો. એને પોતાની ભૂલ ધ્યાનમાં આવી ગઈ. આરોપીની વાત સાંભળ્યા વિના, એના ઉપર વિચાર કર્યા વિના કેવળ એક જ પક્ષની વાત સાંભળીને ફેંસલો કેવી રીતે આપી દેવાય ? તેણે એ સિપાઈની વાત ધ્યાનથી સાંભળી. એણે કહેલી બાબતની બરાબર તપાસ કરાવી. એમાં એ સાચેસાચ નિર્દોષ પુરવાર થતાં તેની ક્ષમા માંગી તેને છોડી દીધો. એને ખોટી રીતે ફસાવી દેનાર દોષિત સિપાઈને યોગ્ય સજા કરી સાચા ન્યાયનો દાખલો પૂરો પાડ્યો.

આ વાત આજના વર્તમાનકાળે પણ ખૂબજ સમજવી પડે તેમછે. મોટા માનવી એક પળવાર માટે પણ અસાવધ થઈ જાય અને એનું ચિત્ત પ્રમાદમાં પડી જાય તો બહુ મોટું નુકસાન થઈ શકે છે.

મોટા માણસથી થતી નાની એવી ભૂલ પણ લાખો લોકોના જીવનનો નાશ નોતરનાર પણ બને છે. માટે ભગવાન અનેક લોકોને મોટપ આપે પરંતુ સાથે સદ્‌ચિત્ત, સદ્‌વિચાર પણ આપે કે જેથી કરીને તે મોટપ અનેકને માટે સુખરૂપ બને.

 સ્વામી આનંદસ્વરૂપદાસજી (વેદાંતાચાર્ય) - સરધાર

શિક્ષાપત્રીના નિત્યપાઠનું મહત્ત્વ

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સર્વજીવોના હિત માટે શિક્ષાપત્રી લખી છે. તેમાં તેઓશ્રીએ સૌ કોઈ સુગમતાથી પાળી શકે તેવા ધર્મો બતાવ્યા છે. એ ધર્મોનું જો બરાબર પાલન થાય તો અવશ્ય નિર્દોષ બની શકાય. પરંતુ પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવામાં આળસ પ્રમાદાદિક વિઘ્ન કરે છે તેનું શું કરવું ? માણસને જ્યાં સુધી કોઈ નિયમનથી હોતો ત્યાં સુધી તેને મનોબળ પ્રાપ્ત થતું નથી. અમુક અમુક નિયમો લેવાથી મનની જે ચંચળતાપૂર્વક ભટકવાની ટેવ છે તે દૂર થાય છે અને મક્કમતા આવે છે. નિત્ય-નિયમહોય તો તે કાર્ય અવશ્ય કરવું જ પડે એટલે તેનાથી શુભ સંસ્કારો પડે અને પછી તે કામકરવાની ટેવ-આદત પડી જાય એટલે એ કાર્ય કર્યા વિના મનને ચેન પડે નહિ. માટે આળસ આદિ દોષોને દૂર કરી, ધર્મબળ વધારવા માટે દરેક મુમુક્ષુએ અમુક નિત્ય-નિયમો અવશ્ય રાખવા જોઈએ. જેમ કોઈ માણસ ચા પીતો હોય તે પોતાના સંબંધીના ગામમાં જાય ત્યારે નિયમન હોય તો આગ્રહને વશ થઈ પરાણે ચા પીવો પડે. એ વખતે તે ગમે તે બાનું કાઢે અથવા યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કરે પણ તે કાંઈ ન ચાલે અને છેવટે મન ઢીલું થઈને ચાળા ચુંથવા માંડે, પણ જો ચા ન પીવો એવો નિયમ જ હોય તો તેને કોઈ આગ્રહ કરે નહિ. ઉલ્ટા બીજા લોકો પણ કહે કે ભાઈ ! એમને આગ્રહ ન કરો, એ ચા પીતો નથી. આ રીતે જો આપણે ધર્મ પાળવામાં નિત્ય નિયમરાખીએ તો આપણને જીવનમાં ઘણા મોટા લાભો મળે.

મનુષ્યને બધું જ્ઞાન હોવા છતાં આળસ, પ્રમાદ, ગાફલાઈ અને કુસંગને લીધે એ પોતાનું ભલું કરવામાં બહુજ પછાત રહી જાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઓછાવત્તા અંશે આ ચારમાંથી એકાદ દોષ પ્રધાન અને બીજા ગૌણરૂપે જરૂર હોય છે. આ એક દુર્ગુણ પણ માણસની ઉન્નતિમાં અત્યંત બાધક છે, તો પછી જેમાં ચારેય હોય એની તો વાત શી કહેવી ? આ જીવાત્મા અસંખ્ય જન્મોથી સંસારમાં ભ્રમણ કરતો આવે છે ત્યાં સર્વ સ્થળે તેને દુર્ગુણોનો અત્યંત સહવાસ રહેલો હોય છે. અને પૂર્વના પૂણ્યથી મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થયા પછી જ્ઞાન હોવા છતાં પણ અનંતકાળના સહવાસી એ દુર્ગુણોનો યોગ રહે છે. પુરેપુરો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. જેમકામ, ક્રોધ અને આળસ પ્રમાદાદિક દોષોનો યોગ જાણે કે અજાણે હંમેશા રહે છે એ જ રીતે માણસ સત્સંગનો યોગ જો હંમેશા રાખે તો નિર્દોષ બની બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે.

પ્રાતઃસ્નાન, પૂજાપાઠ, દેવદર્શન, કથાશ્રવણ, ધૂન-કીર્તન ઈત્યાદિક હંમેશા કરવું, આવું જો કાંઈક નિત્ય-નિયમહોય તો જ તે પ્રતિદિન થાય છે. કારણ કે માણસનો સ્વભાવ આળસુ અને ભૂલકણો છે. તેને જો કોઈ બાબત ફરજિયાત કરવાની હોય તો જ તે આળસ છોડીને કામે લાગે છે. આ ભૂલકણાપણું દૂર થાય અને ધર્મની દરેક બાબત ખ્યાલમાં રહે, તેની સ્મૃતિ તાજી રહે તેમજ મનને ભગવત્ ચિંતનરૂપ શુદ્ધ સાત્ત્વિક ખોરાક મળવાથી તેની પવિત્રતા અખંડ જળવાઈ રહે આવા ઉદાર આશયથી શ્રીજી મહારાજે શિક્ષાપત્રીમાં છેલ્લી એ આજ્ઞા કરેલી છે : "અમારા આશ્રિતોએ શિક્ષાપત્રીનો નિત્ય પ્રત્યે પાઠ કરવો. અભણ હોય તેમણે આદરથી શ્રવણ કરવું અને શ્રવણ ન થઈ શકે ત્યારે હંમેશા શિક્ષાપત્રીની પૂજા કરવી." આ જ વાત મહારાજ વચ. અંત્ય પ્રકરણના ૧ માં કહે છે : "અમારી લખેલી જે શિક્ષાપત્રી તેનો પાઠ અમારા આશ્રિત જે ત્યાગી સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થ બાઈ-ભાઈ સર્વે તેમણે નિત્યે કરવો અને જેને ભણતાં ન આવડતું હોય તેને નિત્યે શ્રવણ કરવું અને જેને શ્રવણ કરવાનો યોગ ન આવે તેને નિત્યે શિક્ષાપત્રીની પૂજા કરવી...એ ત્રણમાંથી જેને ફેર પડે તેને એક ઉપવાસ કરવો એમ અમારી આજ્ઞા છે." એવી રીતની જે ભગવાન શ્રીહરિની આજ્ઞા તેને પાળવાનો નિયમએ સર્વેએ ધાર્યો જે, "હે મહારાજ ! જેમ તમે કહો છો તેમ અમે સર્વે પાળશું." તેને

સાંભળીને શ્રીજી મહારાજ અતિશય પ્રસન્ન થઈને સર્વે સાધુને ને સર્વે બ્રહ્મચારીને મળતા હવા અને સર્વે સત્સંગીના હૃદયને વિષે પોતાનાં ચરણારવિંદ આપતા હવા.

શ્રીજી મહારાજ પોતાના આશ્રિતોને સતત સાવધાન રાખવા માટે કેટલા બધા આગ્રહ સાથે ખાસ આજ્ઞા કરે છે કે શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ ન થાય તો ઉપવાસ કરવો. શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞા મુજબ સર્વેએ શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ કરવાનો નિયમ ધાર્યો તેથી મહારાજ અતિ પ્રસન્ન થઈને મળ્યા અને છાતીમાં ચરણારવિંદ આપ્યાં. માટે સર્વે કોઈ આશ્રિતોએ ખાસ વિચારવું જોઈએ કે "શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ કરવાથી ભગવાન શ્રીહરિની કેટલી બધી પ્રસન્નતા થાય છે. શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞાનું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક નિત્યપાલન કરવું એ આ સંપ્રદાયનું મુખ્ય ધ્યેય છે. એ ધ્યેયની પુષ્ટિ નિત્યપાઠ દ્વારા આજ્ઞાઓનું સતત સ્મરણ રહેવાથી થાય છે."

શબ્દમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. જે શબ્દો હંમેશા સંભળાતા હોય તેની સૂક્ષ્મઅસર તે હૃદય ઉપર અવશ્ય થાય છે. ધર્મનિષ્ઠ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ, ચોરની સંગતથી ચોરી કરવા તો ગયો પણ તે નિત્ય શાસ્ત્રો વાંચતો તેથી તેમાં કહેલા શબ્દો તેને યાદ આવ્યા એટલે કંઈ પણ ચોરી કર્યા વિના તે બેસી જ રહ્યો. આ રીતે નિત્ય પાઠ કરવાથી શાસ્ત્રોના શબ્દોની અસર થાય છે. પૂર્વે ભગવાન શ્રીહરિ અને મોટા સંતોનો ખાસ આગ્રહ એવો હતો કે કોઈ ને કોઈ ધર્મગ્રંથનો પાઠ હંમેશા અવશ્ય કરવો. વચનામૃત અને નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય વગેરે ગ્રંથોના નિત્યપાઠથી ગામડાના ઓછી સમજણવાળા લોકો પણ અમુક દિવસે જ્ઞાનની ઉત્તમસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેના સેંકડો દાખલા સત્સંગમાં મળે છે. જેને નિત્યપાઠ કરવાનો નિયમ હોય તે ધીરે ધીરે સમજણપૂર્વક પાઠ કરતો થઈ શાસ્ત્રોનાં રહસ્ય સમજી જીવનને સાર્થક કરે છે અને અંતે અક્ષરધામ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સત્સંગમાં પ્રથમ અતિશય શ્રદ્ધાપૂર્વક શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ કરવાનું અનુસંધાન સૌ કોઈ રાખતા હતા. મોટા સંતોના આશીર્વાદ છે કે જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના દુઃખ કે મનમાં અશાંતિ, મુંઝવણ થાય ત્યારે પવિત્ર થઈ ઠાકોરજી પાસે ઘીનો દીવો કરી ખૂબ મહિમાથી શિક્ષાપત્રીના જેટલા બની શકે તેટલા પાઠ કરવા. આથી સર્વે દુઃખો દૂર થઈ શાંતિ થાય છે. જુના સંતો ગામડે ફરવા જતા ત્યારે ગામડાના અભણ લોકોને પ્રેમથી બારાક્ષરી લખી આપી રાત્રિના સમયમાં બબ્બે કલાક પાસે બેસી બહુ હિંમત આપી ખૂબ હેતથી અક્ષરો પાકા કરાવીને પછી બાળપોથી તરીકે શિક્ષાપત્રી વારંવાર વંચાવી-ગોખાવી ટૂંક સમયમાં શિક્ષાપત્રીનો પાઠ કરી શકે, તેટલું જ્ઞાન કરાવી આપતા હતા. આ રીતે સંતોના આગ્રહભર્યા નિઃસ્વાર્થ પ્રયાસથી અનેક લોકો શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ કરી શકે તેવા તૈયાર થતા હતાં. એ વખતે કોઈ પ્રકારની સગવડ હતી નહિ, છતાં શિક્ષાપત્રી હાથે લખી આપીને તથા પ્રથમ કહ્યું તેમ રાત્રિશાળાઓની પેઠે લોકોને ઘણે દાખડે અક્ષરજ્ઞાન કરાવીને પણ આપણા સર્વના પૂર્વજો જે પ્રકારે શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ થાય તેવો અતિ દૃઢ આગ્રહ રાખતા હતા. આજે પુષ્કળ સગવડ છે, લોકો ભણેલા છે છતાં વડીલોના પ્રથમના જેવા સાચા આગ્રહના અભાવે ઘણા સમજુ આશ્રિતો પણ નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં કરવા યોગ્ય ભગવત્પૂજા તથા તેના અંગભૂત શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપાઠ પણ કરતા નથી. આપણે સહુએ આ મોટી ખોટને દૂર કરવા ખૂબજ સાવધાન થવું જોઈએ.

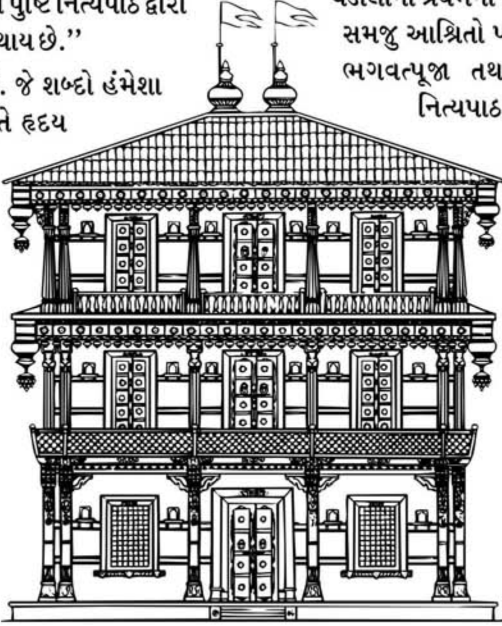

સૌ કોઈએ **નિયમ** લેવો જોઈએ કે **હું શિક્ષાપત્રીનો દરરોજ ભોજન-પાણી લીધા પહેલા જ પાઠ કરીશ** અને ઘરમાં નાના-મોટા સૌને સમજાવી ઓછામાં ઓછા **શિક્ષાપત્રીના દશ શ્લોકો રોજ વાંચતા થાય તેવો પૂર્ણ પ્રયાસ કરીશ** અને રોજ પાઠ કરે છે કે નહિ તેનો હરવખત પ્રેમભર્યો તપાસ કરતો રહીશ.

જે કોઈ શ્રદ્ધાવાન થઈને આ નિયમ લેશે તેના ઉપર ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ અને મોટા સંતો ખૂબજ રાજી થશે અને અનેક મુમુક્ષુ જીવાત્માઓ પ્રભુને માર્ગે ચાલશે તેનું અવિનાશી ફળ મળશે. હવે પ્રથમના સમયમાં આપણા પૂર્વજોને શિક્ષાપત્રીનો અને તેનો નિત્યપાઠ કરવાનો કેવો મહિમા અને આગ્રહ હતો તે વિષે એક સત્ય હકીકત જૂના સંતોએ અનુભવેલી છે તે જોઈએ.

ગઢપુરમાં દાદાખાચરના દીકરા અમરાખાચર હતા. તે બહુજ મહિમાવાળા અતિ ઉચ્ચકોટિના એકાંતિક ભક્ત હતા. તેઓ એક ચુસ્ત સત્સંગી બ્રાહ્મણને રસોયા તરીકે રાખી તેના હાથની રસોઈ ઠાકોરજીને જમાડીને જમતા. એક દિવસ અમરાખાચરે પોતાના રસોયાને પૂછ્યું : "તમે શિક્ષાપત્રીનો પાઠ હંમેશા કરો છો કે નહિ ?" ત્યારે રસોયાએ કહ્યું : "બે

અનુસંધાન પાન નં. ૧૦

સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ

ભારતમાં ભક્તિ સંપ્રદાયોમાં વૈદિક
સમયથી ચાલી આવતી પ્રભાતકાળે અને
સંધ્યા સમયે પુરા ભારતવર્ષમાં
ઠેર ઠેર જગ્યામાં ઘંટડી અને નગારા-ઝાલરના
નાદ સાથે ઉતારાતી, ગવાતી

આરતી : એક અધ્યયન....

આરતી એટલે શું ? આરતી વખતે ઘંટ, નગારું અને શંખનો નાદ શા માટે કરવામાં આવે છે ? આરતી કઈ રીતે ઉતારવામાં આવે છે ? આરતી પૂર્ણ થયા પછી શંખપૂરિત જળનું આવર્તન શા માટે કરવામાં આવે છે ? આરતી (આસ્કા) લેતી વખતે દ્રવ્યદાન શા માટે કરવામાં આવે છે ? વગેરે પ્રશ્નોનું અદયયન કરીએ...

૧. આરતી એટલે શું ?

પૂજાવિધિ એ ભગવાનને સન્માન આપવાની, સત્કાર કરવાની વિધિ છે. ઘરે મહેમાન આવે તો આપણે એમને અંધારામાં બેસાડી રાખીએ ? તરત જ દીવો કરી અજવાળાં પાથરીએ. આરતી પણ પરમાત્માની પધરામણી કે સ્વાગતનું પ્રતીક છે. ભગવાનને જ્ઞાનના પ્રકાશ દ્વારા જ અંતરમાં પધરાવાય. જ્ઞાનનું પ્રતીક પ્રકાશ છે, દીવાની જ્યોત છે. પ્રકાશમાં જ ભગવાનના દર્શન થાય.

આરતીનો અર્થ એવો થાય છે કે, 'આસમન્તાત્ રતિઃ' અર્થાત્ હે ભગવાન ! મારો સમગ્ર પ્રેમકેવળ આપના વિષે જ થાઓ. આ ભાવથી થતી ભગવાનની પ્રાર્થના તે આરતી.

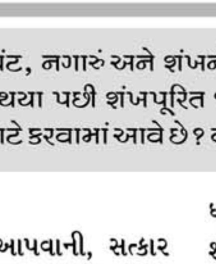

આ ક્રિયામાં એવી ભાવના પણ ભળેલી છે કે, જેમ આરતીમાં વાટ બળે તેમ ભગવાનની સેવામાં મારો દેહ પણ હોમાઈ જાય, બળી જાય. એટલું જ નહિ, સેવાની જ્યોત ચાલુ રાખવા ભગવત્ સ્નેહરૂપી તેલ પણ અખૂટ રહે. (તેલને સંસ્કૃતમાં સ્નેહ પણ કહે છે.) આમ, સ્નેહભરેલ જ્યોતનું સમર્પણ એટલે આરતી.

વળી,જીવપ્રાણીમાત્ર પર કૃપા કરીને ભગવાને પંચભૂતની ભેટ આપી છે. સ્થિર રહેવા માટે પૃથ્વી રચી, જીવવા માટે જીવનજળ આપ્યું, ધાન્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે સૂર્યચંદ્રરૂપી તેજ આપ્યું તથા અન્ન પકાવવા અગ્નિ તેમજ અન્ન પચાવવા જઠરાગ્નિ આપ્યો, શ્વાસ-પ્રાણને ધારવા વાયુ ને હલનચલન માટે અવકાશ-આકાશ આપ્યો. પરમાત્માના આપણી ઉપરના આ ઋણને સંભારીને આ પંચભૂતોની ભેટ ભગવાનને ચરણે ધરવા આરતીમાં તે તે તત્ત્વોનાં વિવિધ પ્રતીકો સ્વીકારેલાં છે. શબ્દ એ આકાશનો ભાગ છે. આથી નગારાં-ઘંટ અને આરતીગાનના શબ્દનો ધ્વનિ આકાશનું પ્રતીક છે. અગરબતી દ્વારા થતો ધૂપ વાયુનું પ્રતીક છે. દીવાની જ્યોત તેજનું પ્રતીક છે. જળપૂરિત શંખ એ જળનું પ્રતીક છે. દંડવત્ પ્રણામમાં ભગવાનને ચરણે પૃથ્વી તત્ત્વ સમર્પિત કરવાનો ભાવ સમાયેલો છે. આ રીતે આરતી એટલે પંચભૂતોનું પરમાત્માને સમર્પણ.

૨. આરતી વખતે ઘંટ, નગારું અને શંખનો નાદ શા માટે કરવામાં આવે છે ?

માણસની આંતરિક ઊર્મિઓ અને સંગીતને પહેલેથી જ ગાઢ સંબંધ રહ્યો છે. મનુષ્યને કોઈક અમૂલ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, કોઈક ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય સફળતા મળે અને એનો આનંદ અંતરમાં ન સમાય ત્યારે વિજયનો એ આનંદ વ્યક્ત કરવા સહજભાવે તે નાચી ઊઠે છે, હર્ષોદ્ગારો કરવા માંડે છે, ચિત્ર-વિચિત્ર અવાજો કરે છે અથવા તાળીઓ પણ વગાડવા માંડે છે. પ્રાચીનકાળમાં આનંદ વ્યક્ત કરવા આવી રીતો મનુષ્યો અપનાવતા. સમય જતાં આવો આનંદ વ્યક્ત કરવા તે ઘંટ, નગારું, ઝાલર, શંખ વગેરેનો નાદ કરવા લાગ્યા.

ભક્તને પણ ભગવાનની પ્રાપ્તિનો આનંદ છે. આ આનંદને ઘોષિત કરવા ભક્ત પણ આવા માંગલિક નાદ કરવા લલચાય છે. રાજાના વિજયોત્સવમાં પણ આવા નાદ થાય, તો ભગવાન તો રાજાધિરાજ છે. તેથી જ એમના પૂજનમાં આરતી સમયે આ નાદ કરવામાં આવે છે.

વળી, નાદની વાતાવરણ પર પણ

અસર હોય છે. ઢોલ પર થાપ પડે, તબલાંની રમઝટ બોલે તો સોરઠી યુવાનના પગ નાચવા માટે થનગનવા માંડે. ઢોલ-તબલાંનો નાદ એના મન પર છવાઈ જાય છે. માર્ચિંગ બેન્ડ વાગે અને માણસની ચાલવાની લય બદલાઈ જાય. ડિસ્કો સંગીત વાગે અને યુવાનના પગ ઊપડવા માંડે. આ રીતે વિવિધ નાદની માનસપટ પર જુદી જુદી અસરો થાય છે. ઘંટ,ઝાલર,નગારાનો વિજયસૂચક માંગલિક નાદ પણ માનવીના મન પર છવાઈ જાય છે. અર્થાત્ સર્વત્ર ભગવાનની સર્વોપરીતાનો ભાવ છવાઈ જાય છે. અન્ય સર્વે વિચારો પાછાં વળતાં ભગવાનની આરતીમાં ભક્ત નિમગ્ન બને છે.

આવી રીતે, ભગવાનની પ્રાપ્તિનો આનંદ પ્રતિઘોષિત કરવાના હેતુથી તેમજ યથાસમય ભગવાનના આરતી-પૂજનને અનુરૂપ દિવ્ય વાતાવરણનું નિર્માણ કરવાના હેતુથી આરતી વખતે ઝાલર, શંખ, નગારું વગેરેનો નાદ કરવામાં આવે છે.

૩. આરતી કઈ રીતે ઉતારવામાં આવે છે ?

પૂર્વે મંદિરોનાં ગર્ભગૃહોમાં અંધારું ઘણું રહેતું. દીવાની જ્યોતથી ભગવાનના દર્શન થતાં. ભગવાનનાં અંગોઅંગનાં દર્શન કરવા દીવાની જ્યોતને નખશિખા પર્યંત ફેરવવામાં આવતી. પરંતુ આ સ્થૂળ ક્રિયામાં, દીવાની જ્યોતના પ્રકાશમાં ભગવાનનાં અંગોઅંગ નીરખીને દર્શન કરી ભક્ત આ જ ભાવના વ્યક્ત કરે છે કે, આપનામાં (ભગવાનમાં), આપના અંગેઅંગમાં મને હેત છે. આ ભાવનાને વ્યક્ત કરવા માટે આરતી ઉતારવાનો વિધિ પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજ સ્વરચિત 'શ્રીહરિલીલામૃત' ગ્રંથમાં પણ બતાવે છે કે:-

પ્રીતે પાંચે ટાણે છબી નિરખતાં આરતિ કરે,
ત્રિ આંટા અંઘ્રીને જુગલ ગણિ નાભી મન ધરે।
પછી આંટે એકે વદન હરિકેરું નિરખતાં,
બીજા સાતે આંટે નખશિખ નિહાળે હરખતાં ॥

ત્રણ આંટે કરીને બંને ચરણારવિંદમાં આરતી ઊતારવી. બે આંટા નાભીએ ઉતારવી. પછી એક આંટો મુખારવિંદમાં ઊતારવી, અને સાત આંટે કરીને નખશિખ મૂર્તિને નિહાળતા આરતી ઊતારવી. એમ કુલ તેર આંટા આરતી ઉતારવી.

૪. આરતી પૂર્ણ થયા પછી શંખપૂરિત જળનું આવર્તન શા માટે કરવામાં આવે છે ?

પૌરાણિક માન્યતા એવી છે કે, ચોકી તો વરુણદેવની. એને કોઈ ઉલ્લંઘી ન શકે. આરતીની જ્યોત ભગવાનના દિવ્ય વિગ્રહ પર ઘૂમી હોઈ તેમાં ભગવાનની દિવ્ય શક્તિનો પ્રવેશ થયેલો મનાય છે. આ રીતે આરતીની જ્યોતમાં પ્રવેશેલી દિવ્યતા વરુણદેવની પ્રદક્ષિણા દ્વારા અકબંધ રહે તે હેતુથી શંખપૂરિત આવર્તન કરવામાં આવે છે.

આ જ્યોતને પ્રત્યેક ભક્ત પોતાની દૃષ્ટિમાં ઉતારે છે. બે હાથ વડે આરતીની આસ્કા (આરતી સ્પર્શ) લઈ મસ્તક પર ધારે છે, જેથી ભગવાનની દિવ્ય જ્યોતની દિવ્યતા અંતરમાં પણ પ્રગટે.

૪. આરતી (આસ્કા) લેતી વખતે દ્રવ્યદાન શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ભગવાનના દિવ્ય વિગ્રહ દ્વારા પ્રસાદીભૂત થયેલી જ્યોતિ માનો કે ભગવાનનુ જ સ્વરૂપ છે. એના પ્રત્યે આદર વ્યક્ત કરવા ભક્ત કંઈક અર્પે છે. વર્તમાનકાળે દ્રવ્ય જીવનવ્યવહારનું માધ્યમ છે. તેથી વ્યક્તિ દ્રવ્યદાન કરે છે.

અનુસંધાન પાન નં. ૮નું

દિવસથી પાઠ થયો નથી.'' અમરાખાચર કહે : ''કેમબે દિવસથી પાઠ નથી કર્યા ?'' ત્યારે બ્રાહ્મણ રસોયા કહે : ''શિક્ષાપત્રીનું પુઠું તુટી ગયું છે, તે બાંધવા આપ્યું છે તેથી પાઠ થઈ શક્યો નથી.'' ત્યારે અમરાખાચરે કહ્યું : ''તમે પાઠ કર્યા વિના રસોઈ કરી તે હું જમ્યો એથી તેના પ્રાયશ્ચિત માટે હું આજે ઉપવાસ કરીશ.'' તે વખતે રસોયાએ કહ્યું કે હું પણ ઉપવાસ કરીશ. તેથી અમરાખાચર કહે : ''તમે જમી લો. તમને બ્રાહ્મણને ભૂખ્યા રાખું તો મને અપરાધ લાગે.'' આમ કહી પોતે આગ્રહથી થાળી પીરસાવી રસોયાને જમવા બેસારીને પછી ત્યાંથી દૂર ખસ્યા.('બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતો' અને 'આદર્શ ભક્તગાથા'ના લેખક જૂનાગઢના શાસ્ત્રી સદ્. ધર્મવલ્લભદાસજી સ્વામીએ આજથી ૪૫ વર્ષ પૂર્વે ઈ.સ. ૧૯૬૧ જાન્યુઆરીમાં શિક્ષાપત્રી વિષયક પોતાના એક લેખમાં નોંધ કર્યા મુજબ તેમના અનુભવાત્મક શબ્દો આ પ્રમાણે અક્ષરશઃ લખેલા છે :- આ બનાવ નજરે જોનાર અમદાવાદના વયોવૃદ્ધ પ.પૂ. સ. બ્રહ્મચારી શ્રી કૃષ્ણસ્વરૂપાનંદજી સ્વામી અમદાવાદમાં બિરાજે છે. તેઓ પ્રથમ સત્સંગમાં ત્યાગી થવા આવ્યા ત્યારે ધોળે કપડે સંસ્કૃત ભણવા માટે ગઢપુરમાં રહેતા ત્યારે તેઓ મંદિર તરફથી અપાતો ઠાકોરજીનો પ્રસાદ આપવા માટે અમરાખાચરના દરબારમાં ગયેલા એજ વખતે તેમણે આ બધી વાત રૂબરૂ સાંભળી હતી.) અમરાખાચરને શિક્ષાપત્રી કંઠસ્થ હતી અને હંમેશા એક પાઠ કરતા તેમજ એકાદશી વગેરે પર્વના દિવસો હોય ત્યારે જેટલા થઈ શકે તેટલા વધારે શિક્ષાપત્રીના પાઠ કરતા. આ રીતે પૂર્વે સત્સંગમાં સૌ કોઈ શિક્ષાપત્રીને શ્રીજી મહારાજનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ સમજી ખૂબ શ્રદ્ધાથી તેનો પાઠ તથા પૂજન કરતા. અને તે પ્રમાણે વર્તી સત્સંગમાં સદ્વર્તનરૂપી અવિનાશી સુખ આપનાર ધનના ભંડારો ભરતા. એ પ્રમાણે આપણાં જીવનમાં પણ શ્રીજી મહારાજના સ્વરૂપ સમાન ૨૧૨ શ્લોકાત્મક શિક્ષાપત્રીનો પૂજન-પઠનાદિથી આદર થાય તો કૃતાર્થ થઈ જવાય એમાં સંશય નથી.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે પોતે લખાવેલ

દેશ વિભાગનો લેખ

દેશવિભાગનો લેખ એટલે જેમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે અનેક જીવાત્માઓના આત્યંતિક કલ્યાણને માટે પોતે બનાવેલા મંદિરો તથા તેમાં સ્થાપિત કરેલા દેવો અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપોની સેવા પોતાના આશ્રિત ભક્તજનો પોતપોતાના સ્વધર્મમાં રહીને કાયમને માટે યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ કરતા રહે એવા હેતુથી પોતાના સ્થાપિત મંદિરો તથા ભવિષ્યમાં થાય તેવા મંદિરો આદિકની સુરક્ષા માટે તેમજ ભક્તિમાર્ગની પુષ્ટિ માટે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુએ સ.જી. ૪/૪૦માં કહ્યા મુજબ વડતાલને વિષે વિ.સં. ૧૮૮૨ કારતક સુદ - ૧૧ના રોજ પોતાના બંને ભાઈઓના એક એક પુત્રને દત્તવિધાનથી પુત્રપણે સ્વીકારીને પોતાની એક ગાદીના ઉત્તર-દક્ષિણ એવા ભારત દેશના બે વિભાગમાં આવેલા ઉત્તર વિભાગ - શ્રી નરનારાયણ દેવ દેશ - અમદાવાદ અને દક્ષિણ વિભાગ એટલે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ દેશ - વડતાલ આ પ્રમાણે તેમની સીમાઓના પ્રદેશો નક્કી કરીને વિભાગપૂર્વક પોતાના સ્થાને સ્થાપન કરેલા ધર્મવંશના આદિ આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા આદિ આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજને પૂર્વોક્ત બંને દેશમાં આવેલા મંદિરો આદિક અર્પણ કર્યા.

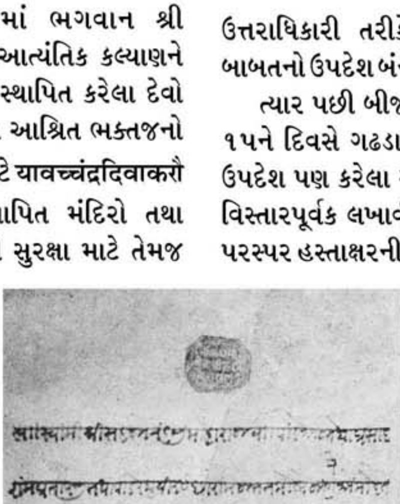

આ સાથે તે બંને દેશના વિભાગની સીમાઓને સૂચવતા મધ્યરેખામાં આવતા ગામોના નિર્દેશપૂર્વક બંને આચાર્યોને પોતપોતાનાં વિભાગના અધિકારનો ખ્યાલ આપી તેમને બંનેને પરસ્પર વર્તવાની રીતિ કહેલી, તથા પોતાના આશ્રિત એવા ત્યાગી ગૃહસ્થ વગેરેને પણ જે પ્રકારે શ્રીજી મહારાજે સ્વસ્થાપિત બંને આચાર્યશ્રીઓનો અનન્યાશ્રય રાખી પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને તેમની સેવા કેવી રીતે તન-મન-ધનાદિકથી કરવી તે વિષે ભલામણ કરેલી, તથા આ બંને આચાર્યશ્રીઓએ પોતાના ધર્મવંશમાંથી જ પોતાના ઉત્તરાધિકારી તરીકે કેવા પુત્રની સ્થાપના કરવી વગેરે બાબતનો ઉપદેશ બંને આચાર્યશ્રીઓને કરેલો હતો.

ત્યાર પછી બીજા જ વર્ષે સં. ૧૮૮૩ના માગશર સુદિ - ૧૫ને દિવસે ગઢડામાં બિરાજીને શ્રીજી મહારાજે પૂર્વોક્ત ઉપદેશ પણ કરેલા અર્થની બે પત્રિકાઓ શુકાનંદ મુનિ પાસે વિસ્તારપૂર્વક લખાવીને તથા તેમાં બંને આચાર્યોની સાખ્ય - પરસ્પર હસ્તાક્ષરની સહી કરાવીને તથા સંપ્રદાયના અગ્રગણ્ય ત્યાગી સંતો, બ્રહ્મચારીઓ તથા ગૃહસ્થ આશ્રિતોની પણ મતુ-સાંખ્ય અર્થાત્ હસ્તાક્ષરની સહી કરાવીને તે પ્રમાણે વર્તવા-વર્તાવવાનો કાગળ આ 'દેશવિભાગનો લેખ' બંને આચાર્યશ્રીઓને આપેલો તે લેખ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને સ્વયં લખાવેલું પોતાના સંપ્રદાયનું બંધારણ હોવાથી ભક્તજનોને અતિ ઉપયોગી જાણીને અહીં શબ્દશઃ રજૂ કર્યો છે. આવા જ હેતુથી સદ્. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ આ દેશવિભાગના લેખને અનુસરતા અર્થનો પત્ર સં. ૧૮૮૮ના ફાગણ વદી- ૩ને દિવસે શુકાનંદ મુનિ દ્વારા લખાવીને - સાધુ, બ્રહ્મચારી, પાળા તથા સત્સંગી સમસ્ત પ્રત્યે મોકલાવેલો અને તેમાં આજ્ઞા કરેલી હતી કે આ પત્રને જ્યાં સુધી પુરેપુરો ન સમજાય ત્યાં સુધી દિવસમાં એકવાર દરરોજ વાંચવો. (પાઠ કરવો.)

શ્રીહરિના આશ્રિતોને આ પત્રની પોતાના જીવનમાં દૃઢતા નિરંતર થતી રહે તેવા હેતુથી સ્વયં શ્રીજી મહારાજે પોતાના જમણા હાથતુલ્ય શુકાનંદ સ્વામી પાસે લખાવેલો આ 'દેશવિભાગનો લેખ' દરરોજ થોડો થોડો પણ વાંચવાથી તેની આજ્ઞાનું અનુસંધાન રાખવું સરળ બને છે. તે માટે અહીં આ લેખને પેરેગ્રાફ સહિત તેમજ ક્રમાંક સહિત (મૂળ લેખમાં ક્રમાંક ન હોવા છતાં સરળતાથી સમજાય તેવા હેતુથી જ પેરેગ્રાફાદિ સહિત) અક્ષરશઃ અહીં રજૂ કરેલો છે.

॥ શ્રી ભક્તિધર્માત્મજ 'શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ' ॥

૧. લિખાવિતં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ. વ. પાંડે અયોધ્યાપ્રસાદ રામપ્રતાપ તથા પાંડે રઘુવીર ઈચ્છારામ.

૨. જત તમો બે ભાઈએ અમો દત્તપુત્ર કરીને અમારા સત્સંગી સર્વેના આચાર્ય સ્થાપ્યા છે.

૩. ને અમારાં મંદિર શ્રીનરનારાયણનાં તથા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણનાં તથા શ્રીરાધાકૃષ્ણ આદિકનાં તથા સત્સંગીમાં જે ધર્માદાની પેદાશ તે તમો બે ભાઈને આપી છે ને તેની તમો બે ભાઈને વેંચણ કરી આપી છે.

૪. તેની વિગત્ય સીમાડાનાં ગામલિખ્યાં છે. પૂર્વ દિશાને વિશે : ૧. શ્રી કલકત્તા, ૨. શ્રી કાશી, ૩. શ્રી ઉજ્જેણ, ૪. શ્રી ખાચરોદ, ૫. શ્રી રતલામ, ૬. શ્રી પેટલાવાદ, ૭. શ્રી દેવદ, ૮. શ્રી ગોધરા, ૯. શ્રી ડાકોરજી, ૧૦. મોજે સઈયત, ૧૧. મોજે બોરડિ, ૧૨. મોજે અલેણા ૧૩. મોજે કડી, ૧૪. મોજે ખડોલ, ૧૫. મોજે સાસતાપર, ૧૬. મોજે મહુધા, ૧૭. મોજે ઘુમજ, ૧૮. મોજે શુંઝ, ૧૯. મોજે કેસરું, ૨૦. મોજે વાંઠવાલી, ૨૧. મોજે અરેરિ, ૨૨. મોજે ખાતરજ, ૨૩. શ્રી મેમદાવાદ મોટું, ૨૪. મોજે છાપરા, ૨૫. શ્રી ખેડા, ૨૬. મોજે કોશિયા, ૨૭. મોજે પિપલી, ૨૮. મોજે મેલજ, ૨૯. મોજે બરોડા, ૩૦. મોજે વઉઠા, ૩૧. મોજે વિરપર, ૩૨. મોજે પીસાવાડું, ૩૩. મોજે કૌકું, ૩૪. મોજે ધોલિ, ૩૫. મોજે ભુંભલી, ૩૬. મોજે વેજલકું, ૩૭. મોજે સરઘવાળું, ૩૮. મોજે ધનાલું, ૩૯. મોજે ફેદરા, ૪૦. મોજે ખડોલ, ૪૧. શ્રી ધંધુકું, ૪૨. મોજે કોટડું, ૪૩. મોજે ગુંજાર, ૪૪. મોજે મોરસિયું, ૪૫. મોજે વાગડ, ૪૬. મોજે દેવલિયું, ૪૭. મોજે નાગનેસ, ૪૮. મોજે વાણિયાવદર, ૪૯. મોજે કરમડ, ૫૦. મોજે મિણાપર, ૫૧. મોજે ચાસકા, ૫૨. મોજે કુંડલા, ૫૩. મોજે ભાણેજડું, ૫૪. મોજે કોરડા, ૫૫. મોજે સુદામડા, ૫૬. મોજે સેજકપર, ૫૭. મોજે ચોટીલા, ૫૮. મોજે બામણબોર, ૫૯. મોજે કવાડવું, ૬૦. શ્રી રાજકોટ, ૬૧. મોજે રૈયા, ૬૨. મોજે વાજડી, ૬૩. મોજે ઢોકલીયું, ૬૪. મોજે સરપદડ, ૬૫. મોજે ઝીલરિયું, ૬૬. મોજે વિસામણ, ૬૭. મોજે ડાંગરા, ૬૮. મોજે જાળીયું દેવાણિનું, ૬૯. મોજે તમાસિરોણ, ૭૦. મોજે વણથલી વાણિયાની, ૭૧. મોજે ચાવડા, ૭૨. મોજે અલૈયા, ૭૩. મોજે ખિમરાણું, ૭૪. શ્રીનવાનગર આદિક પશ્ચિમદિશાને વિશે ને પૂર્વ દિશાને વિશે શ્રી કલકત્તા પર્યંત સિમાડાનાં ગામલિખ્યા છે, તે સર્વે શુભસ્થાન શ્રીવડતાલવાસી શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ તેની હદમાં છે. તથા એ સિમાડાનાં ગામની પધોરના રસ્તાનાં ગામલિખ્યા વિનાનાં છે તે તથા એ સિમાડાનાં ગામથી દક્ષિણ દિશાની કોરનો દેશ સર્વે છે તે તથા શ્રી નવાનગરની ખાડીથી દક્ષિણ દિશાની કોરે, ૭૫. મોજે ખંભાલિયું તથા ૭૬. શ્રી બેટ આદિક દેશ છે તે સર્વે, શ્રી લક્ષ્મીનારાયણની હદમાં છે.

૫. તે સર્વે દેશના સત્સંગી સમસ્તની તથા કુસંગી સમસ્તની ધર્માદાની પેદાશ, અન્ન તથા દ્રવ્ય તથા વસ્ત્ર તથા પશુ તથા વાહન તથા માણેક, મોતી ઝવેર તથા કંકર પથ્થર આદિક જે આવે તે તથા ધરતી, વાડી, તૃણ, તરુ આદિકની જે પેદાશ આવે તે સર્વે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણની છે ને શ્રી લક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં હમણાં જે મંદિર તથા મેડીઘર છે તે તથા હવેથી જે નવી અંબારત થાય તે સર્વે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણની છે, તથા હરેક પ્રકારે નવી પેદાશ થાય તે સર્વે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણની છે.

૬. ને સિમાડાનાં ગામશ્રીકલકત્તા તથા નવાનગર પર્યંત લિખ્યા છે તેથી ઉત્તર દિશાની કોરનો દેશ સર્વે છે. તે શુભસ્થાન શહેર અમદાવાદવાસી શ્રીનરનારાયણ તેની હદમાં છે. તથા શ્રીનવાનગરની ખાડી ઉતાર ઉત્તર દિશાની કોરે શ્રીમાંડવી બંદર તથા શ્રીલખપત બંદર આદિક દેશ સર્વે છે તે શ્રીનરનારાયણની હદમાં છે.

૭. તે સર્વે દેશના સત્સંગી સમસ્તની તથા કુસંગી સમસ્તની ધર્માદાની પેદાશ, અન્ન તથા દ્રવ્ય તથા વસ્ત્ર, પશુ તથા વાહન તથા માણેક, મોતી ઝવેર તથા કંકર પથ્થર આદિક જે આવે તે તથા ધરતી, વાડી, તૃણ, તરુ આદિકની જે પેદાશ આવે તે સર્વે શ્રીનરનારાયણની છે ને શ્રીનરનારાયણના દેશમાં હમણાં જે મંદિર તથા મેડીઘર છે તે તથા હવેથી જે નવી અંબારત થાય તે સર્વે શ્રી નરનારાયણની છે, તથા હરેક પ્રકારે નવી પેદાશ થાય તે સર્વે શ્રીનરનારાયણની છે.

૮. (૧) એવી રીત્યે દેશવિભાગે સહિત મંદિરોની વેંચણ કરીને ચીઠ્ઠીયું બે પાનાની નાંખીયું. (૨) તેમાં શ્રીનરનારાયણનાં મંદિરની ચીઠ્ઠી પાંડે અયોધ્યાપ્રસાદને ભાગે આવી છે, તે શ્રીનરનારાયણના મંદિરોની દેશ સહિત પેદાશ સર્વે ઉપર લિખ્યાં પ્રમાણે આવે તે પાંડે અયોધ્યાપ્રસાદની છે. (૩) શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની ચિઠ્ઠી પાંડે રઘુવીરને ભાગે આવી છે. તે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરોની દેશ સહિત પેદાશ સર્વે ઉપર લિખ્યાં પ્રમાણે આવે તે પાંડે રઘુવીરની છે.

૯. ને સત્સંગીમાં તથા કુસંગીમાં ધર્માદાની ઉઘરાત કરવા જાય તે પોતપોતાની હદમાં જાય પણ કોઈ કોઈની હદમાં જાય નહિ.

૧૦. ને કોઈ મનુષ્યને મંત્ર ઉપદેશ લેવો હોય તો બેય આચાર્યને પોતે પોતાના દેશના મનુષ્યને મંત્ર ઉપદેશ દેવો ને કંઠી બાંધવી,પણ કોઈ કોઈના દેશના મનુષ્યને મંત્ર ઉપદેશ દેવો નહિ. ને કંઠી બાંધવી નહિ.

૧૧. ને કોઈ મનુષ્યને મંત્ર ઉપદેશ લેઈને સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા ધોળા લુગડાંવાળા પાળા થાવું હોય તો પોત પોતાના દેશના મનુષ્યને સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા ધોળા લુગડાંવાળા પાળા કરવાને તેની જે મિલકત ઘર હોય તે તથા

જમીન, વાડી તથા આંબા આદિક વૃક્ષ હોય તે લેવું, પણ કોઈ કોઈના દેશના મનુષ્યને મંત્ર ઉપદેશ દેઈ સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા પાળા કરવા નહિ ને તેની મિલકત ઘર તથા જમીન વાડી વૃક્ષ આદિક કાંઈ લેવું નહિ, એમઅમારી આજ્ઞા છે.

૧૨. ને અમે તમોને મંદિરો આદિક જે આપ્યું છે તેમાં કોઈ સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા પાળા, તે કોઈ કાળે દર દાવો કરશે નહિ.

૧૩. ને અમારી શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે તમો રહેજ્યો.

૧૪. ને એ સર્વે પણ શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે પોતપોતાના ધર્મમાં રહી તમારી સેવા કરશે ને સરકાર, દરબાર આદિક કોઈના વાંક તળે આવે એવું અજોગ્ય કામકોઈ કાળે કરશે નહિ. તેમગમે તેવો આપતકાળ પડશે તો સત્સંગીમાં ભીખ માગી ખાશે, પણ આચાર્યને માથે આવે એવું કોઈનું કરજ કરશે નહિ, ને કોઈ જાણે અજાણે કરશે તો કરનાર ભોગવશે, એમઅમારી આજ્ઞા છે.

૧૫. ને સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા પાળા એ સમસ્તના તથા સત્સંગી સમસ્તના તમો બેય ગાદીવાળાને આચાર્ય સ્થાપ્યા છે તે સર્વે નિરંતર તમારી આજ્ઞામાં રહેશે ને તમારી સેવા કરશે.

૧૬.(૧) ને શ્રીધર્મવંશના બેય ગાદીવાળા આચાર્ય વિના અન્ય મતવાળા હરકોઈ મનુષ્ય, શાસ્ત્રે તથા જોગે તથા તપે તથા વૈરાગ્યાદિક ગુણે વિશેષ હોય ને તેથી શ્રીધર્મવંશના બે ગાદીવાળા આચાર્ય ન્યૂનપણે જાણ્યામાં આવે તો પણ, સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા પાળા સમસ્ત તથા સત્સંગી સમસ્તને અમારી એમઆજ્ઞા છે જે તમારા જીવના કલ્યાણને અર્થે શ્રીધર્મવંશના બે ગાદીવાળા આચાર્યને સદાકાળ નિરંતર માનજ્યો ને મન, કર્મ, વચને આજ્ઞામાં રહેજ્યો. (૨) ને તેમાં જે ફેર પાડી અન્ય આશ્રય કરશે ને અન્યને માનશે તેના જીવને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કોઈ કાળે સુખ થાશે નહિ. ને અતિ કષ્ટને પામશે.

૧૭. (૧). ને કોઈ હરિભક્ત, શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં રહેતો હોય, ને તેણે મંત્ર ઉપદેશ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્ય પાસે લીધો હોય ને પોતાનું નામપણ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યના ચોપડામાં લિખાવેલ હોય, તેને અથવા તેના પુત્ર પૌત્રાદિકને ઉચાલાની ફેરવણી થાય ને શ્રીનરનારાયણના દેશમાં ઉચાલો લેઈ જઈ રેણાંક કરે ને તેને દશોંદ વિશોંદ આદિક ધર્માદાનું દેવું પડે તે શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્યને દેવું ને ગુરુ માનવાં, પણ તેનો કશો દોષ ધારવો નહિ, જે પ્રથમશ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યને ગુરુ કરી મંત્ર ઉપદેશ લીધો છે ને હવે શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્યને ગુરુ માની દશોંદ વિશોંદ આદિક ધર્માદાનું આપું એવો સંશય રાખવો નહિ; શા માટે જે એવી અમારી આજ્ઞા છે. (૨) ને પ્રથમજે કાંઈ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યને અન્ન તથા દ્રવ્ય તથા પશુ તથા વાહન તથા જમીન, વાડી, મેડી, મંદિર, ઘર તથા વૃક્ષ આદિક શ્રીકૃષ્ણાર્પણ આપ્યું હોય તે પાછું માગવું નહિ, કેમજે તે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યને શ્રીકૃષ્ણાર્પણ આપેલું છે માટે તે આચાર્યને જ રહે, પણ તેની ફેરવણી થાય નહિ.

૧૮. (૧) તે જ પ્રમાણે, કોઈ હરિભક્ત શ્રીનરનારાયણના દેશમાં રહેતો હોય, ને તેણે મંત્ર ઉપદેશ શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્ય પાસે લીધો હોય જે પોતાનું નામપણ તે આચાર્યના ચોપડામાં લિખાવેલ હોય, તેને અથવા તેના પુત્ર પૌત્રાદિકને ઉચાલાની ફેરવણી થાય ને શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં ઉચાલો લેઈ જઈ રેણાંક કરે ને તેને દશોંદ વિશોંદ આદિક ધર્માદાનું દેવું પડે તે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યને દેવું ને ગુરુ માનવાં, પણ તેનો કશો દોષ ધારવો નહિ, જે પ્રથમશ્રીલક્ષ્મીનારાયણની ગાદીના આચાર્યને ગુરુ કરી મંત્ર ઉપદેશ લીધો છે ને હવે શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્યને ગુરુ માની દશોંદ વિશોંદ આદિક ધર્માદાનું આપું એવો સંશય રાખવો નહિ, શા માટે જે એવી અમારી આજ્ઞા છે. (૨) ને પ્રથમજે કાંઈ શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્યને અન્ન તથા દ્રવ્ય તથા પશુ તથા વાહન તથા જમીન, વાડી, મેડી, મંદિર, ઘર તથા વૃક્ષ આદિક શ્રીકૃષ્ણાર્પણ આપ્યું હોય તે પાછું માગવું નહિ, કેમજે તે શ્રીનરનારાયણની ગાદીના આચાર્યને શ્રીકૃષ્ણાર્પણ આપેલું છે માટે તે આચાર્યને જ રહે, પણ તેની ફેરવણી થાય નહિ, એવી રીત્યે અમારી આજ્ઞા છે.

૧૯. ને કોઈ ગરાસિયાને બેય દેશમાં ગામ, જમીન, વાડી હોય, ને કોઈ વેપારીને બેય દેશમાં દુકાનું હોય, ને કોઈ ખેડુને બેય દેશમાં ખેડ હોય, ને તેને દશોંદ વિશોંદ દેવી પડે તે જે આચાર્યના દેશમાં જે ગામ, જમીન, વાડીની કમાણી આવે તથા જે વેપારની કમાણી આવે તથા જે ખેડની કમાણી આવે તે આચાર્યને તેના દેશની કમાણીની દશોંદ વિશોંદ દેવી, તેમાં ફેર પાડવો નહિ, એમ અમારી આજ્ઞા છે.

(ક્રમશ)

આજે જ આપનું નામ નોંધાવીને ટ્રેનયાત્રામાં જોડાવ...

પ.પૂ.ધ.ધુ. ૧૦૦૮ આચાર્યશ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદથી નૂતન મંદિરના આગામી 'મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ'ના ઉપક્રમે શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - પાણી દરવાજા, અમરેલી દ્વારા આયોજીત ઉત્તર ભારતની

શ્રી ઘનશ્યામ સ્પેશ્યલ તીર્થ ટ્રેનયાત્રા

ટીકીટ દર રૂા. ૮,૫૦૦/- દિવસઃ- ૧૫

પ્રારંભ :- તા. ૧-૪-૨૦૦૬

પૂર્ણાહુતિ :- ૧૫-૪-૨૦૦૬

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર

જેમને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્વપ્રમાં દર્શન થઈને
આ ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા કરી છે એવા ભૂજ મંદિરના સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નંદકિશોરદાસજી રચિત

આત્યંતિક કલ્યાણ

આ ગ્રંથમાં ૧૪ પ્રકરણ આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં સંપ્રદાયના સત્ય સિદ્ધાંતો તેમજ આજ્ઞા-ઉપાસનાની વાતોનું ચોટદાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ આત્યંતિક કલ્યાણના માર્ગમાં ક્યાં ક્યાં વિઘ્ન છે ને સંપ્રદાયના દરેક અંગ (ષડ્અંગ)ની મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. માટે અહીં તે 'આત્યંતિક કલ્યાણ' ગ્રંથને અક્ષરશ: દરેક વખતે એક એક પ્રકરણ આપવામાં આવશે. તેનો દરેક મુમુક્ષુજનો વાંચી અને શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસ કરીને આત્યંતિક કલ્યાણના માર્ગે ચાલવાની શક્તિ આપે તેવી ભગવાન શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રાર્થના...

પ્રકરણ-૧

ભરતખંડમાં મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા

बहुजनुर्भ्रमणोत्तरलम्भितां नरतनुं समवाप्य सुरेप्सिताम् ।
मतिमतामिदमेव मतेउ फलं विषयतो विरतिश्च हरौ रतिः ॥

"પરમકૃપાળુ પરમાત્માની દયાથી, સુરવાંછિત મનુષ્યદેહ, અનંત જન્મના ભ્રમણ અંતે પ્રાપ્ત થયા પછી, બુદ્ધિવાળા મનુષ્યની બુદ્ધિનું આટલું જ પરમફળ છે કે શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ અને ગંધ-એ પંચ વિષયોમાંથી વૈરાગ્ય પામી, પ્રત્યક્ષ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રી હરિમાં પ્રીતિ કરવી."

(પૂર્ણ પુરુષોત્તમશ્રી સહજાનંદસ્વામી)

પરાત્પર અવતારી શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને, સૂર્યપુર (સુરત)ના બ્રહ્મસત્રમાં પોતાના સમાશ્રિત ભક્તવર્ય ભાલચંદ્ર શેઠના પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર રૂપે આ ઉપરનું પરમ રહસ્ય ઉચ્ચાર્યું છે.[1] શ્રીમદ્‌ભાગવત પણ સાક્ષી પૂરે છે, કે સૃષ્ટિના આરંભકાળમાં પશુ, પક્ષી, સર્પ, મત્સ્ય, વૃક્ષ, પર્વતાદિ બહુવિધ સૃષ્ટિ પરમાત્માએ ઉત્પન્ન કરી, પરંતુ તેથી સંતોષ ન થયો. જ્યારે આત્યંતિક કલ્યાણ સિદ્ધ કરવાના સાધનરૂપ મનુષ્યદેહ સર્જ્યો ત્યારે પરમાત્મા પ્રસન્ન થયા. પશુપક્ષીમાં પણ ગાય-હરણ-પોપટ ઈતયાદિ પવિત્ર દેહવાળાં પ્રાણી છે; પણ તે દેહે, પોતાના જીવાત્માના આત્યંતિક કલ્યાણનો ઉપાય થઈ શકતો નથી. એ તો મનુષ્યદેહે જ થાય છે. ઉદ્‌ભિજ, સ્વેદજ, અંડજ ને જરાયુજ-એ ચારે યોનિમાં આ જીવ અનેક જન્મ ધારણ કરે છે; પરંતુ જ્યારે 'મનુષ્યદેહ' પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ તે આત્યંતિક કલ્યાણના માર્ગે ચાલી શકે છે.

અનંત જન્મનાં પુણ્ય ઉદય થાય છે ત્યારે કોઈક વખત આ જીવ મનુષ્યજન્મપામે છે. તે કહ્યું છે :-

॥ कदाचिल्लभते जंतुर्मानुष्यं पुण्यसंचयात् ॥[2]

આપણા મર્ત્યલોકનાં આઠ અબજ ને ચોસઠ કરોડ વર્ષ જાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ અર્થાત્ અહોરાત્રિ થાય છે. એવા ત્રીસ દિવસનો એક માસ અને બાર માસનું એક વર્ષ-આવાં બ્રહ્માનાં સો વર્ષ વ્યતીત થાય ત્યારે એક કલ્પ થાય. એવા સાડાત્રણ કરોડ કલ્પ જાય ત્યારે મનુષ્યદેહ, અનંત જન્મના ભ્રમણાન્તે આ જીવને મળે છે. તે કહ્યું છે :-

कल्पानां वै गते काले तिसृभिस्सार्धकोटिभिः ।
परिमिते च जीवोऽयं मानुषत्वं प्रपद्यते ॥

સાડાત્રણ કરોડ કલ્પને અંતે પ્રાપ્ત થતો મનુષ્યજન્મ, તે જો ભરતખંડને વિષે આવે તો તેને શાસ્ત્રમાં અતિદુર્લભ કહેલો છે. ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતજીના નામઉપરથી ભરતખંડ (ભારતવર્ષ) નામપડ્યું છે. શાસ્ત્રોમાં સાત દ્વીપ વર્ણવ્યા છે તેમાં જંબૂદ્વીપને વિષે ભરતખંડ આવેલો છે એવો ઉલ્લેખ છે. હિમાલયની દક્ષિણ તરફ અને વિંધ્યાચલની ઉત્તર તરફના પ્રદેશને શુભાશુભ ફળ આપનાર "ભરતખંડ" તરીકે કહેલો છે. તે કહ્યું છે :-

हेमाद्रिदक्षिणं यद्वै विंध्याद्रेरुत्तरं तथा ।
आहुस्तद्भारतं वर्षं शुभाशुभफलप्रदम् ॥

જંબુદ્વીપમાં નાભિખંડ ઈત્યાદિ નવખંડ કહેલા છે. તે નાભિખંડનું નામ ભરતખંડ યાને ભારતવર્ષ છે. આ ખંડ નવે ખંડમાં શ્રેષ્ઠ છે-કારણ કે ભરતખંડ કર્મભૂમિ છે, જ્યારે બાકીના બીજા ખંડો ભોગભૂમિછે. આ ભરતખંડમાં મનુષ્યજન્મ આવે છે ત્યારે પ્રત્યક્ષ પરમાત્માના સ્વરૂપને ઓળખી એમની શરણાગતિ લેવાથી આ જીવ આત્યંતિક કલ્યાણ (આત્યંતિક મોક્ષ) પામી શકે છે; અને તેથી જ દેવો પણ ભરતખંડની મોક્ષભૂમિમાં મનુષ્યજન્મ ઈચ્છે છે. તે કહ્યું છે :-

गायन्ति देवा किल गीतकानि धन्यास्तु ये भारतभूविभागे ।
स्वर्गापवर्गस्य च हेतुभूते भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वान् ॥[3]

ભરતખંડની ભૂમિ જે સ્વર્ગ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં હેતુભૂત છે, તેમાં જન્મ પામેલાઓનાં ધન્યભાગ્ય દેવો પણ

૧. સ.જી. ૨/૫૧/૪૩, ૨. વિષ્ણુપુરાણ, ૩. વિષ્ણુપુરાણ

વર્ણવી તેવા મનુષ્યોનાં યશોગાન ગાય છે અને પોતાનો દેવદેહ ત્યાગ કરી ભરતખંડમાં મનુષ્ય જન્મ ઈચ્છે છે. દેવતાઓ ભરતખંડમાં મનુષ્ય જન્મ પામેલાઓનાં પરમભાગ્યની પ્રશંસા કરતાં કહે છે :-

अहो अमीषां किमकारिशोभनं प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः ।
यै र्जन्म लब्धं नृपु भारताजिरे मुकुन्दसेवौपयिकं स्पृहा हि नः ॥

અમને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે આ ભરતખંડમાં જન્મપામેલા મનુષ્યોનાં એવાં તે શું સુકૃત હશે કે મુકુંદ ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી એવો મનુષ્યદેહ ભરતખંડના આંગણામાં એમને પ્રાપ્ત થયો છે ? અરે, જો પુણ્યથી જ આવો મનુષ્યદેહ ભરતખંડમાં પ્રાપ્ત થતો હોય તો અમને જ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ, કારણ કે તેમના કરતાં અમે દેવતાઓ વધારે પુણ્યશાળી છીએ; પણ તેવા મનુષ્યદેહની આકાંક્ષા રાખવા છતાં તે અમને પ્રાપ્ત તો થતો નથી !!! ત્યારે અમને તો એવું જણાય છે કે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા શ્રીહરિની તેમના ઉપર નિષ્કારણ દયા ને પ્રસન્નતા હશે, જેથી આવી દુર્લભ પ્રાપ્તિ તેમને થઈ હશે.[૪] કોઈનાથી બની શકે નહિ તેવા યજ્ઞો કરવાથી, તપ કરવાથી, વ્રત કરવાથી તથા દાનાદિક કરવાથી કદાચ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થઈ તો પણ એમાં શું લાભ થયો ? કારણ કે ઈંદ્રિયોનું સુખ (વિષયભોગ) અતિશય મળતાં, આ જીવ પરમાત્માના ચરણારવિંદનું સ્મરણ નથી કરી શકતો; એટલું જ નહિ, પણ પરમાત્માને તે વીસરી જાય છે. દેવો વિચારે છે : "આ સ્વર્ગમાં જન્મ પામી કદાચ એક કલ્પપર્યન્ત આયુષ્ય ભોગવીશું પણ પુણ્યક્ષય થતાં ફરી જન્મ મરણ-સંસૃતિમાં ધકેલાઈ જઈશું. તો તે કરતાં ભરતખંડની ભૂમિમાં જન્મ લઈ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવવું એ ઉત્તમ છે; કારણ કે બુદ્ધિશાળી પુરુષો ભરતખંડમાં મનુષ્ય જન્મ પામી એક ક્ષણમાં જ સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરી શ્રી હરિજીના નિર્ભય ચરણારવિંદને સારી રીતે પામે છે. જ્યાં ભગવાનની કથારૂપી અમૃતની નદીઓ વહેતી નથી, જ્યાં ભગવાનનો આશ્રય કરનારા ઉત્તમ ભક્તજનો હોતા નથી, જ્યાં મહાઉત્સવોવાળી ભગવાન યજ્ઞનારાયણની ઉત્તમ પૂજાઓ થતી નથી, તે સ્થાન જો ઈંદ્રલોક (સ્વર્ગ) હોય તો પણ ત્યાં રહેવું જોઈએ નહિ. જન્મ ધારણ કરનારા પુરુષો પોતે કરેલાં સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ કર્મો વડે સ્વર્ગમાં, મર્ત્યલોકમાં અને નરકમાં અનુક્રમે અનેક વાર ભ્રમણ કરે છે, પરંતુ વર્ણ તથા આશ્રમનો ધર્મ, મોક્ષનાં સાધનો અને મોક્ષનો લાભ-એ માત્ર ભરતખંડમાં જ છે, બીજા ખંડોમાં તે નથી. અમે સ્વર્ગનું જે સુખ ભોગવ્યું છે તેમાંથી કંઈ પણ બાકી રહેલાં ઉત્તમ યજ્ઞના શ્રેષ્ઠ ફળને લીધે તથા સારા વ્યાખ્યાનના અને યજ્ઞયાગાદિકના શ્રેષ્ઠ ફળને લીધે અમારો જન્મ ભરતખંડમાં થાઓ અને ત્યાં અમને ભગવાનના ચરણારવિંદનું સ્મરણ રહો, કારણ કે પોતાને ભજનારા લોકોનું ત્યાં શ્રીહરિ કલ્યાણ કરે છે."[૫]

પરમાત્મા શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન કહે છે :- "ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ પામવો તે અતિ દુર્લભ છે-તે દેહ ચિંતામણિતુલ્ય છે. તેને ઈંદ્રાદિક દેવતા ઈચ્છે છે. તે દેવતાઓને (સ્વર્ગમાં) વિષય, વૈભવવિલાસ ને આયુષ્ય તે તો મનુષ્યથી ઘણું અધિક છે પણ ત્યાં મોક્ષનું સાધન નથી થતું- મોક્ષનું સાધન તો ભરતખંડને વિષે મનુષ્યદેહ પામ્યા થકી થાય છે-તે વિના બીજે કોઈ ઠેકાણે ને બીજા કોઈ દેહને વિષે થતું નથી. એ હેતુ માટે સર્વ દેશ કરતાં મૃત્યુલોકમાં ભરતખંડને વિષે મનુષ્યનો દેહ પામવો તે અધિક છે-તેને તુલ્ય બીજું કોઈ ચૌદ લોકમાં સ્થાનક નથી... નવખંડમાં ભરતખંડ અતિ શ્રેષ્ઠ છે તે શ્યા હેતુ માટે તો બીજા આઠ ખંડ છે તેમાં ભોગવિલાસનાં સુખ તો ઘણાં અધિક છે, પણ મોક્ષનું સાધન ત્યાં થતું નથી. તે મોક્ષનું સાધન તે તો એક ભરતખંડમાં જ થાય છે. તે હેતુ માટે આ ભરતખંડ તુલ્ય ચૌદ લોકને વિષે બીજું કોઈ ઠેકાણું નથી; અને ભરતખંડ છે તેમાં પણ નીચેના તેર દેશ છે તે અનાર્ય (કઠોર) છે:-"

(૧) બંગાળ (૨) નેપાળ (૩) ભૂતાન (૪) કામાક્ષિ (૫) સિંધ (૬) કાબુલ (૭) લાહોર (૮) મુલતાન (૯) ઈરાન (૧૦) ઈસ્તંબૂલ (૧૧) અરબસ્તાન (૧૨) સ્વાલ અને (૧૩) પીલપીલામ-આ તેર દેશ મલિન છે. તેમાં જે મનુષ્યદેહ પામે તેને મોક્ષના દાતા એવા જે સદ્‌ગુરૂ તેનો યોગ મળવો ને મોક્ષધર્મ સમજવો તે ઘણું કઠણ છે. હવે નીચેના બીજા સાડાબાર દેશ છે તે આર્ય (ઉત્તમ) છે :-

(૧) પૂર્વ (૨) વ્રજ (૩) માલવ (૪) મારુ (૫) પંજાબ (૬) ગુજરાત (૭) દક્ષિણ (૮) મલબાર (૯) તિલંગ (૧૦) દ્રાવિડ (૧૧) બારમલાર (૧૨) સોરઠ અને (૧૩) અર્ધો કચ્છ- આ દેશોમાં સદ્‌ગુરુ ને બ્રહ્મવેત્તા સંતનું પ્રકટપણું ઘણું રહે છે અને ત્યાં ભગવાનના અવતાર ઘણાક થાય છે જેથી તે દેશમાં જે મનુષ્યદેહ પામે છે તેમને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિનું

૪. શ્રીમદ્‌ ભાગવત્‌. ૫/૧૯/૨૧, ૫. શ્રીમદ્‌ ભાગવત્‌. ૫/૧૯

સ્વરૂપ સમજાય છે ને મોક્ષમાર્ગ પણ જાણી શકાય છે-આ હેતુથી આ દેશ શ્રેષ્ઠ છે. ભરતખંડમાં સર્વ મનુષ્ય મોક્ષનો ઉપાય કરે તો તેમનો મોક્ષ થાય એમછે અને જે મનુષ્ય મોક્ષનો ઉપાય કરે છે તેને જ મનુષ્યદેહનો લાભ થયો એમ જાણવું અને તેને સમજુ અને મોટો જાણવો- તે સિવાયના જે છે તેમને મૂર્ખ ને આત્મઘાતી જાણવા.[6] ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે ઉદ્ધવજી પ્રત્યે કહ્યું છે:-

''મનુષ્યદેહ જ્ઞાન તથા ભક્તિના એક સાધનરૂપ છે; તેથી સર્વ પ્રાણીઓના દેહ કરતાં ઉત્તમ છે. જેમ નારકી જીવ મનુષ્યદેહની ઈચ્છા કરે છે તેમ દેવતાઓ પણ મનુષ્યદેહની વાંછા કરે છે, કારણ કે દેવનો કે નારકીનો દેહ, જ્ઞાન તથા ભક્તિનું સાધન નથી....... મનુષ્યદેહ પામવા સારુ અનંત સાધનો કરે પણ તે નથી પમાતો માટે દુર્લભ છે; પરંતુ તે મારી કૃપાથી પામી શકાય છે માટે સુલભ છે; તે ઉત્તમઅને સર્વ ફળ આપનારું દૃઢ નાવ છે-તેના કર્ણધાર (નાવિક) શ્રોત્રિય ને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્‌ગુરુ છે અને અનુકૂળ પવન રૂપ જે હું તે મારાથી તે ચાલે છે-આવી નૌકાને મેળવી જે મનુષ્ય ભવસાગર તરતો નથી તેને આત્મહત્યારો'' જાણવો.[7]

ભરતખંડની કર્મભૂમિમાં જન્મપામી મનુષ્યો જે શુભાશુભ કર્મ કરે છે તેનાં ફળ આ લોકમાં અથવા ભોગભૂમિઓને વિષે ભોગવવાં પડે છે. પરંતુ જે મનુષ્યો પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા તથા તેમના એકાંતિક ભક્તોના સ્વરૂપને સત્સંગથી ઓળખી એમની પ્રસન્નતા અર્થે ક્રિયા કરે છે તે આત્યંતિક કલ્યાણ પામે છે. તે શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને કહ્યું છે : ''જેટલા ગ્રંથ છે તે સર્વે ગ્રંથોને સાંભળીને કેટલાક જીવ તે ગ્રંથોને, ધર્મ, અર્થ ને કામપર જાણે છે. પછી એમ જાણીને પોતે પણ ધર્મ, અર્થ ને કામ તેને જ અર્થે યજ્ઞ-વ્રતાદિક શુભ કર્મ કરે છે. પછી તે કર્મનું ફળ દેવલોક અથવા બ્રહ્મલોક અથવા મૃત્યુલોકને વિષે ભોગવીને ત્યાંથી પડે છે ને નરક ચોરાસીમાં જાય છે; માટે જે જીવ ધર્મ, અર્થ ને કામને વિષે પ્રીતિ રાખીને જે જે સુકૃત કરે છે, તે સર્વે સાત્ત્વિકી, રાજસી ને તામસી થાય છે ને તે કર્મનું ફળ, સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ-એ ત્રણ લોકમાં રહીને ભોગવાય છે, પણ ગુણાતીત જે ભગવાનનું ધામતેને પામે નહિ; અને જ્યારે મોક્ષ ન થાય ત્યારે જન્મ, મરણ ને નરકનું દુઃખ મટે નહિ; અને જો ધર્મ, અર્થ ને કામસંબંધી જે ફળની ઈચ્છા તેનો ત્યાગ કરીને તેનાં તે શુભ કર્મ જો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે તો એ જ શુભ કર્મ છે તે ભક્તિરૂપ થઈને કેવળ મોક્ષને અર્થે થાય છે.''[8] આ જ સિદ્ધાંત શ્રીમદ્ ભાગવતના આરંભમાં ભગવાન વેદવ્યાસના આખ્યાનથી પ્રતિપાદિત થયેલો છે. દ્વાપર યુગ આવ્યો ત્યારે પરાશરથી સત્યવતી વિષે શ્રીહરિની કળામાંથી વ્યાસનારાયણ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. તે પરમાત્માના સત્તરમા અવતાર ગણાય છે. તેમણે મનુષ્યોને કાળે કરીને અલ્પબુદ્ધિવાળા થઈ ગયેલા જાણી, પ્રજાને શુદ્ધ કરનારું, યજ્ઞોનો વિસ્તાર કરવા રૂપ વૈદિક કર્મ, તે જ પ્રજાને શુદ્ધ કરનારું છે એવું સમજી, વેદ રૂપ વૃક્ષની શાખાઓ કરી-વેદના વિભાગ કરી-એક વેદમાંથી ચાર વેદ કર્યા અને ઈતિહાસ તથા પુરાણ જે પાંચમો વેદ કહેવાય છે તે પણ રચ્યો; તેમછતાં તેમનું મન પ્રસન્ન ન થયું. સરસ્વતી નદીને કાંઠે એકાંતમાં બેસી ખેદનું કારણ વિચારવા લાગ્યા. તેવામાં ત્યાં નારદજી આવ્યા. વ્યાસને પૂછ્યું : ''અકૃતાર્થ પુરુષની પેઠે કેમ શોક કરો છો ?'' વ્યાસની હકીકત સાંભળી નારદજીએ ટકોર કરી : ''તમે ધર્મ, અર્થ ને કામનું નિરૂપણ કર્યું; પરંતુ તમે પ્રત્યક્ષ પરમાત્માના સ્વરૂપનું અને તેમના આશ્રયથી જ આ જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ થાય છે તે સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ ન કર્યું-પછી તમારી અશાંતિ ક્યાંથી મટે ? તમે ભગવાનના નિર્મળ યશના ગાન સિવાય બધુંયે ગાયું છે, પણ જે ધર્માદિકના જ્ઞાનથી ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી તે ધર્માદિકના જ્ઞાનને હું અપૂર્ણ માનું છું. હે મુનિવર્ય, તમે ધર્મ, અર્થ વગેરે જેવા વર્ણવ્યા છે, તેવો ભગવાન વાસુદેવનો મહિમા વર્ણવ્યો નથી. જે વાક્ય વિચિત્ર પદોવાળું હોય તો પણ તે જો જગતને પવિત્ર કરનારા શ્રીહરિના ગુણોનું ગાન ન કરતું હોય, તો તે કાગડાના જેવા કામી પુરુષોનું તીર્થ મનાય છે. જે વાણીની રચના મનુષ્યોનાં પાતકો નાશ કરે છે તે જ વાક્યરચના ગણાય છે; જે વાણીના પ્રયોગમાં (ગ્રંથમાં) ઉત્તમપ્રકારની છંદરચના તથા ઝડઝમક ન હોય તો પણ તેના પ્રત્યેક શ્લોકમાં કે તેના (શ્લોકના) ચરણમાં પરમાત્માનું ચિંતવન હોય અને તે પ્રત્યેક શ્લોક કે ચરણ પરમાત્માના યશથી અંકિત થયેલ હોય તો તે ત્રણે લોકને પવિત્ર કરે છે. ઉપાધિને ટાળનારું પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ્ઞાન પણ જો પ્રત્યક્ષ પરમાત્માની ભક્તિ વિનાનું હોય તો તે યથાર્થ શોભતું નથી; તો નિરંતર દુઃખોથી ભરેલાં કામ્ય કર્મો તથા નિષ્કામકર્મો ઈશ્વરને (પરમાત્માને) અર્પણ કરેલાં ન હોય તો તે ક્યાંથી જ શોભે ? હે મહાભાગ્યશાળી ! તમે યથાર્થ બુદ્ધિવાળા છો, પવિત્ર યશવાળા છો, સત્યપરાયણ છો અને સ્વાધ્યાયાદિક વ્રતસંપન્ન પણ છો; માટે સંસારનાં સર્વ બંધનમાંથી છૂટવા સારુ, ઉરુક્રમએવા પરમાત્માનાં ચરિત્રોને યોગસમાધિ વડે સંભારી તેનું વર્ણન કરો. જે પુરુષ, અનંત લીલા કરનારા પરમાત્માની લીલા તરફ દૃષ્ટિ ન કરતાં, બીજા હરકોઈ વિષયનું વર્ણન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે અર્થાત્ પરમાત્માની લીલા ગાતો નથી પરંતુ અન્ય વિષયો ઉપર વિચાર કરે છે, તેની બુદ્ધિ તેથી સ્ફુરી આવેલાં નામ-રૂપ વડે વ્યાકુળ થઈ જાય છે અને પવનના આઘાતથી ખરાબા ઉપર ચડી ગયેલું વહાણ જેમ પોતાના ઈચ્છિત સ્થાનને કોઈ દિવસ પામતું નથી તેમતેની બુદ્ધિ પણ ક્યારે યે કોઈ નિશ્ચિત ધ્યેયને પામતી નથી. મનુષ્યની સ્વાભાવિક રીતે જ નિંદિત એવાં કામ્ય કર્મો ઉપર પ્રીતિ હોય છે-તેવા મનુષ્યોને તમે ધર્મ, અર્થાદિક કામ્ય કર્મોનો ઉપદેશ કર્યો છે તે મોટો વ્યતિક્રમ- અન્યાય કર્યો છે; કારણ કે તમારાં વાક્યો ઉપરથી અજ્ઞાની પ્રાકૃત મનુષ્ય ''આ જ મુખ્ય ધર્મ છે'' કે ''આ જ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે'' એમ માની લેશે, પણ તમે એનો નિષેધ

૬. પરમાત્મા શ્રી સહજાનંદ સ્વામીના સંવત ૧૮૭૬ના ભાદરવા સુદ - ૧૧ના પત્રના આધારે, ૭. શ્રીમદ્ ભાગવત્. ૧૧/૨૦/૧૭, ૮. વચ.ગ.મ.પ્ર. ૧૧

અનુસંધાન પાન નં. ૨૧

કીર્તન-સાર ચિંતન

સાધુ દિવ્યસ્વરૂપદાસ
ગુરુ : પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

શ્રીજી મહારાજના સમકાલીન નંદ સંતકવિઓના આ કીર્તનોને સત્સંગપ્રેમીઓ તો નિત્ય પ્રત્યે ગાતા-સાંભળતા જ હશે, છતાં પણ આ કીર્તનોનું જે ગર્ભિત અવ્યક્ત માધુર્ય છે તેને ફક્ત કીર્તન ગાવાથી નિઃશેષપણે માણી ન શકાય ! પરંતુ અહીં આ 'કીર્તન-સાર ચિંતન' દ્વારા એ અવ્યક્ત કાવ્ય-માધુર્યનો વિશદ આસ્વાદ કાવ્ય-પ્રસંગના કથાનક સાથે આપણે કીર્તન પ્રસંગથી માણીશું.

ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર...

રચયિતા :- સદ્. પ્રેમાનંદ સ્વામી

જેમ સૂર્યના કિરણોનો સ્પર્શ અનેક કમળોને ખીલવે છે તેમ સહજાનંદ સૂર્યે અનેક કવિ કમળોની હૃદય પાંખડીઓ ખીલવી છે. અને એ ખીલેલા કમળો એટલે સંપ્રદાયનો સમૃદ્ધ કીર્તન ખજાનો.

જેમ પ્રભાતમાં પૂજારી પુષ્પ લઈને પ્રભુની પૂજા કરવા જાય તેમ આ નંદસંતો દરરોજ છાબડીમાં નવા નવા અને તાજા તાજા શોભિતા અને સુગંધીદાર કાવ્યકુસુમ રૂપી પુષ્પો લઈને મહારાજની પૂજા કરવા જતા. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનો કોઈએ ગુણ જોયો, કોઈએ ઉપદેશ સાંભળ્યો, કોઈ તો મહારાજની લીલાપ્રસંગના સાક્ષી બન્યા, કોઈએ શ્રીહરિનું રૂપ નિહાળ્યું તો તેમાંથી મધમધતું પુષ્પ બની ગયું. એ ભાવસભર કીર્તન કુસુમોથી ભગવાન શ્રીહરિ ભીંજાઈ જતા હતા.

નરી વાસ્તવિક્તાને જ આ કાવ્યકીર્તનોમાં કંડારાઈ છે. આવા ભાવસભર કીર્તનોની દિવ્ય સુગંધ જુગોજુગ સુધી ચોમેર ફેલાશે ને દિગંતમાં ગુંજશે. આ કીર્તનો કોઈ ગાશે અથવા સાંભળશે ત્યારે સમજાશે કે પ્રગટની પ્રીતનાં ભાવસર્જન એ નંદસંતોએ કેટલા કોડથી કર્યા હશે ? આ કીર્તનો એટલે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુના જીવનને આલેખતી અને બોલતી છબીઓ છે. જુગો સુધી આ કીર્તનોના ડંકા વાગ્યા જ કરશે અને એનો ધ્વની ધરતી ઉપર ગુંજ્યા જ કરશે. આ કીર્તનોમાં અભિવ્યક્ત થઈ છે સમર્પિત સંતહૃદયની આર્જુભરી પ્રાર્થના. તેથી જ આ કીર્તનો આપણા હૃદયને નિર્મળ બનાવે છે, પ્રભુના માર્ગે સુતેલાને ઢંઢોળીને જગાડીને અભયપદ આપતા એવા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના અધિપતિ, સર્વેશ્વર મહાપ્રભુ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના ચરણકમળના સાંનિધ્યમાં લઈ જાય છે.

આપણા સદ્‌ગ્રંથોમાં કીર્તનભક્તિને આગવું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. **"શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમ્ આત્મનિવેદનમ્"** એ નવધાભક્તિમાં પ્રથમ સ્થાને શ્રવણભક્તિ પછી તુરત જ કીર્તનભક્તિને ગણવામાં આવી છે. તેમાં પણ ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણના સમકાલીન નંદસંતોના કીર્તનોની તો વાત જ ન્યારી છે. પ્રત્યક્ષમૂર્તિ જીવનપ્રાણ-પ્રિયતમને સગી આંખે નખશિખ નજરે નિહાળી અંતરની ઊર્મિઓ સાથે અંગોઅંગનું આબેહૂબ વર્ણન જેમાં હોય અને શ્રીજીમહારાજે જ્ઞાનવાર્તામાં કહેલા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિનાં ઉપદેશ સાથે સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત, પંચરાત્ર જેવા ગ્રંથોના ગહન સિદ્ધાન્તોને સહેલાઈથી સમજાવી અંતરમાં આનંદની હેલી વહાવતા હોય એવા કીર્તનોની તો વાત જ શી કરવી?

આજનાં પ્રવર્તમાન કાળમાં કૃપાનિધિ ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા અને કળિકાળનાં કલુષિત વાતાવરણમાં પણ સપરિવાર કલેશ વિનાનું જીવન વિતાવી પરમાત્માને પામવા કીર્તનભક્તિની જરૂર છે. મંદિરમાં અથવા જે ઘરમાં ભગવાનની આરતી, ધૂન, સ્તુતિ-પ્રાર્થના કીર્તન અને સ્વાભાવિક ચેષ્ટા વગેરેનું ગાન થતું હોય ત્યાં વાતાવરણ પવિત્ર અને અલૌકિક બને છે તેથી સુખશાંતિ વધે છે.

ભગવાનની નવધા ભક્તિમાં કીર્તનભક્તિનું સ્થાન બહુ ઊંચું છે, કારણ કે તેનું લક્ષ્ય પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપમાં જોડાવું એ છે. સ્વયં શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં આ અંગે ઘણે ઠેકાણે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ભગવાન શ્રીહરિ વચ.મ.પ્રકરણના ૧૯માં કહે છે :

"ભગવદ્‌ગીતા ઉપર જે રામાનુજભાષ્ય છે તેની કથા સાંભળીને અમે આજ રાત્રિએ સૂતા હતા. પછી અમને સ્વપ્ન થયું જે, અમે ગોલોકમાં ગયા, ત્યાં (ગોલોકમાં) ભગવાનના અનંત પાર્ષદ દીઠા. તેમાં કેટલાક તો ભગવાનની સેવામાં રહ્યા છે તે તો સ્થિર સરખા જણાયા અને કેટલાક તો પરમેશ્વરના કીર્તન ગાય છે તે કીર્તન પણ મુક્તાનંદ સ્વામી ને બ્રહ્માનંદ સ્વામીનાં ગાય છે તે કીર્તન ગાતા જાય અને ડોલતા જાય, જેમ કેફે કરીને ગાંડા થયા હોય ને તે ડોલે ને ગાય તેમ કીર્તન ગાય ને ડોલે. પછી અમે પણ એ

ગાવતા હતા તે ભેળા જઈને મળ્યા ને કીર્તન ગાવા લાગ્યા...''

કીર્તનભક્તિના માધ્યમથી જીવાત્માને ભગવાન સાથેનું અંતર ઓછું થાય છે ને સ્નેહ કે સખાભાવથી નિકટનો સંબંધ થાય છે જેવાકે બ્રહ્માનંદસ્વામીના ''ઓરા આવો મારા લેરખડા લે'રી'' એ કીર્તન દ્વારા જાણે કે મહારાજને પાસે બોલાવતા હોઈએ તેવો ભાવ અનુભવાય છે. વળી શ્રીજીમહારાજને પણ કીર્તનભક્તિ પ્રિય છે. તેથીજ સભામાં જ્યારે સંતો કીર્તનભક્તિ કરતાં હોય ત્યારે ભગવાન પણ પોતાનાં સર્વેશ્વરભાવને ભૂલીને સંગીતોના સૂર સાથે ''તેમની ભેળા રે ચપટી વજાડી ગાય'' એમ ભક્તિરસમાં મગ્ન બની જતાં અને સંતોને પ્રોત્સાહનરૂપે પોતે ધારણ કરેલા ખેસ, પાઘ વગેરે પણ આપી દેતા.

શ્રીજી મહારાજ વચનામૃતમાં કહે છે કે કોઈક કીર્તન ગાતો હોય તો તેને સાંભળીને તેને પાસે કોઈ માણસને મોકલીએ અથવા અમે પંડે તેની પાસે જઈએ ને જાણીએ જે 'એ બહુ ઠીક કરે છે' **(વ.લો.૧૪)** એમ પોતાની રુચિ જણાવે છે માટે કીર્તનભક્તિ એ "कलौ तद्धरिकीर्तनात्" એમશાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણે આ કળિયુગમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે અતિ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

ભગવાનની પ્રસન્નતા પામવાના સર્વ સાધનોમાં નવધા ભક્તિને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે. નવધા ભક્તિમાંય આ કળિકાળમાં તો કીર્તન ભક્તિનું જ અદકેરું મહત્ત્વ છે. પ્રભુમાં મનને તન્મય કરવામાં કીર્તન ભક્તિ ખૂબ સરળ, સુગમને અસરકારક માધ્યમ મનાય છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુને કીર્તન ભક્તિ બહુ પ્રિય હતી. એથી તો પોતે સભામાં બિરાજતા ત્યારે નિરંતર કીર્તન ગવરાવતા, એટલું જ નહીં પણ સંકીર્તનના સુમધુર ગાનથી ભાવવિભોર બની પ્રભુ પોતે ચપટી વગાડીને સંતો સાથે ગાવવા લાગતા. એટલું જ નહિ, ક્યારેક તો પોતાને બેસવાના સ્થાનેથી ખસતા ખસતા ગાનારની સમીપે સંપૂર્ણપણે ખેંચાઈ જતા. એવા તો એ સંકીર્તન પ્રેમી હતા.

ઉદ્ધવ મતના ઉદ્‌ગમકાળે કીર્તનકાર સંતોની જે ઉણપ હતી એને પૂરી કરવા ભગવાન શ્રીહરિએ સંતોને અખૂટ પ્રેરણા ને પૂરતું પ્રોત્સાહન આપીને એક સોહામણું સંતકવિ મંડળ તેમજ સંગીતના સાજથી સુસજ્જ ગવૈયા મંડળ પણ તૈયાર કર્યું. આ સંતોએ ભાવસભર, અર્થગંભીર અને વિવિધ પદલાલિત્ય તેમજ અલંકારેયુક્ત એવું વિપુલ ને સમૃદ્ધ પદ્ય સાહિત્યનું સર્જન કર્યું. શ્રીજી મહારાજે પણ કાંઈક એવી સંજીવની છાંટી કે સમગ્ર સંપ્રદાયમાં કીર્તન ભક્તિનું મોજું પ્રસરી ગયું. આ સહજાનંદી જુવાળે સંપ્રદાયના પ્રસારણમાં ખૂબ મહામૂલો ફાળો આપ્યો છે ને સાથે સાથે જનસમાજની અભિરુચિને પણ સંસ્કારનો પુટ ચડાવ્યો છે.

આપણાં કીર્તનોમાં સંપ્રદાયનો ઈતિહાસ સંગ્રહાયેલો છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના સાંનિધ્યમાં રહી પ્રસંગે પ્રસંગે ઊઠેલા હૃદયના ભાવો, અંતરની ઊર્મિઓ, લીલાચરિત્રો વગેરે આબેહૂબ કીર્તનોમાં કંડારાયા છે. એ સિવાય ભગવાન શ્રીહરિની મનોહર મૂર્તિનું ભાવવાહી નિરૂપણ, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની ભાવુકતા, વૈરાગ્યની વેધકતા, અસરકારક ઉપદેશ, વિયોગની વિરહ વ્યથા વગેરેનું અનુપમ નિરૂપણ થયું છે. પ્રભાતિયાં અને ઉત્સવનાં પદોના વિવિધ રાગો અને રચના ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું પદ્ય સાહિત્ય રસાળ અને સમૃદ્ધ છે. ઈષ્ટદેવ ભગવાન શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે રચાયેલા નંદસંતોનાં પદોમાં મધુરતા, સરળતા, નીડરતા, વીરતા, આત્મખુમારી, માર્દવતા અને મુલાયમતા વગેરે ભાવો નીતરે છે. આ ભક્તિરસભીના પદો આજેય સારા સત્સંગ સમાજને ભક્તિભાવથી ભીંજવી રહ્યા છે અને અંતરમાં અનેરો અનુરાગ જગાડી રહેલ છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું પદ્ય સાહિત્ય વિપુલ અને વિવિધતા ભર્યું છે. વિદ્વાન સંતોએ સંસ્કૃતમાં રચેલા શ્રી સત્સંગિજીવન આદિ પદ્યગ્રંથો ઉપરાંત સદ્‌. મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, પ્રેમાનંદ સ્વામી, નિષ્કુળાનંદ સ્વામી, દેવાનંદ સ્વામી, મંજુકેશાનંદ સ્વામી, ભૂમાનંદ સ્વામી વગેરે નંદ સંતોએ જુદા જુદા રાગ અને ઢાળમાં વિવિધ કીર્તનો રચી હિન્દી તેમજ ગુજરાતી પદ્ય સાહિત્યમાં જે પ્રશંસનીય પ્રદાન કર્યું છે, તે અજોડ અને અપૂર્વ છે. સંપ્રદાયની વિશિષ્ટતા દર્શાવતી, સાહિત્ય ક્ષેત્રની આ ગૌરવવંતી સેવા છે.

આ સંતકવિઓમાં બ્રહ્માનંદ સ્વામી જેવા સંત તો રાજકવિ ઉપરાંત શીઘ્રકવિ પણ હતા. પ્રેમાનંદ સ્વામી કવિ ઉપરાંત ગાયક અને સંગીતજ્ઞ હતા. નિષ્કુળાનંદ સ્વામી પોતે નિરક્ષર હોવા છતાં પણ શ્રીજી મહારાજની કૃપાથી હૃદયને સ્પર્શી જાય તેવાં અનેક કીર્તનો ને આખ્યાનો તેમણે સાહિત્યને સત્સંગ ચરણે ધર્યાં. આ સંતકવિઓની કૃતિઓ પદ્ય એ સાહિત્યનો અણમૂલો ખજાનો છે.

કીર્તનભક્તિ દ્વારા પરમાત્માના સ્વરૂપની ઉપાસના થાય અને ભાગવતીતનુ પ્રાપ્ત થાય એવો મોટો મહિમા શ્રીજી મહારાજે કહ્યો છે. આવાં કીર્તનોની ફૂલવાડીમાંથી એક પરાગરજથી વિશેષ રસસભર ગુચ્છ ચૂંટી લેવામાં આવ્યો. જેમાં તે કીર્તનો કયા સંજોગોમાં રચાયાં, કેટલી ભવ્ય ભાવનાનું એ પ્રતિબિંબ હતું, ભક્તપતિ ભગવાનનો તેનાથી કેવો રાજીપો થયો, સંતકવિનો ઊભરાતો આનંદ શબ્દે શબ્દે કેવો ટપકવા લાગ્યો, કવિની કવિત્વ પ્રતિભા કેવી ગગનચુંબી હતી, એ બધી વાતો આ વિવેચનાત્મક લેખરૂપ કીર્તનોના પ્રસંગોપાત કહેવામાં આવેલી છે.

સાહિત્યકારો તેમજ સંગીતકારોએ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના ભક્ત કવિઓની પૂરેપૂરી પ્રશંસા કરી છે. તે ગુજરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકોમાં જોવા મળે છે. આ ગ્રંથમાં આ પ્રશંસાનાં પ્રમાણો મળે છે. સંગીતશાસ્ત્ર, કવિતા, શબ્દલાલિત્ય, ભક્તિરસ, જ્ઞાનોપદેશ ઈત્યાદિ પાસાંઓ જોતાં એક ઉજજવળ પ્રતિમા ઉપસે છે. અને તે પ્રતિમા છે ભક્તિરસની, તે ઉપસાવવા માટે આ ગ્રંથ દ્વારા એક ઉપયોગી દ્વાર ખૂલ્યું છે. તેમાંથી ભક્તોને ભક્તિ, સાહિત્ય રસિકોને કાવ્ય માધુરી, સંગીતના રસિકોને સંગીતશાસ્ત્રનાં ઊંડાણોની ઝણઝણાટી અનુભવાય છે.

શ્રીજી મહારાજના સમકાલીન નંદ સંતકવિઓના આ કીર્તનો સત્સંગપ્રેમીઓ તો નિત્ય પ્રત્યે ઘેર બેઠાં ગાતા-સાંભળતા જ હશે, છતાં પણ આ કીર્તનોનું જે ગર્ભિત અવ્યક્ત માધુર્ય છે એને ફક્ત કીર્તન ગાવાથી નિઃશેષપણે માણી ન શકાય ! કાવ્યનું જે વ્યક્ત સમજી શકાય તેવું માધુર્ય હોય છે તે તો કાવ્યના પઠન-ગાયન સાથે જ તત્કાળ નિષ્પન્ન થતું હોય છે, પરંતુ કાવ્યની શબ્દ-રચનાની ભીતરમાં પેલી પાર જે ગહન અવ્યક્ત માધુર્ય છુપાયેલું હોય છે તેના આસ્વાદન માટે વિસ્તૃત વિવેચનની જરૂર રહે છે. અહીં આ 'કીર્તન-સાર ચિંતન' દ્વારા એ અવ્યક્ત કાવ્ય-માધુર્યનો વિશદ આસ્વાદ કાવ્ય-પ્રસંગના કથાનક સાથે આપણે ક્રમશઃ કીર્તન-પ્રસંગથી માણીશું.

'ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર'

કાવ્ય પ્રસંગ :

એકવાર જૂનાગઢમાં ગ્વાલિયર શહેરના ખ્યાતનામ ગાયકો પર્યટન કરતા કરતા ઈનામની આશાએ જૂનાગઢના નવાબ પાસે આવ્યા. પહેલાંના રાજા-નવાબો કલાની કાયમ કદર કરતા. તેથી કલાકારો અને સરસ્વતી ઉપાસકો રાજા-મહારાજાઓના આશ્રયે જ પોષાતા રહેતા. જૂનાગઢમાં નવાબ સાહેબ પાસે જઈ ગાયકોએ પોતાનું સંગીત પીરસવાની આજ્ઞા માગી તે સમયે જેણે જ્યારથી પ્રેમાનંદ સ્વામીનું 'રૂહાની' (આત્માનું-સ્વયંભૂ) સંગીત સાંભળ્યું ત્યારથી અન્ય ગવૈયાઓનું સંગીત જેમને સાવ ફિક્કું લાગતું હતું તેથી ગુણાનુંરાગી સંગીતજ્ઞ નવાબે એ ગાયકોને કહ્યું : "આપ સબકો મેરી ગુજારિશ (વિનંતી) હૈ, આપ પહેલે સ્વામિનારાયણકે ફકીર પ્રેમાનંદજીકા સંગીત સુનિયે. વહ સંગીત રૂહાની સંગીત હૈ. વહ સુનને કે બાદ અગર આપકો લગે કિ આપ ઉસસે ભી બહેતર (શ્રેષ્ઠ) સંગીત સુના સકતે હૈ તો બેશક યહાં ચલે આના, મૈં જરૂર આપકા સંગીત સુનુંગા."

આ સાંભળીને એ ઉસ્તાદો અચંબો પામી ગયા. એમને થયું કે "આ રૂહાની સંગીત તે વળી કેવું હશે?"

નવાબના ફરમાનથી એ રાજગાયકોની મંડળી જૂનાગઢ રાજ્યના ખર્ચે ગઢપુર આવી પહોંચી.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સમી સંધ્યા ટાણે દાદાખાચરના દરબારમાં લીંબવૃક્ષ નીચે સભા કરીને બિરાજમાન હતા અને કથા-વાર્તાના તત્ત્વજ્ઞાન સભર રસમય પ્રવાહ ચાલી રહ્યાં હતાં. એ વખતે કોઈ ભક્તે આવીને સમાચાર આપ્યા : "મહારાજ ! ગ્વાલિયરના પ્રખ્યાત સંગીતકારો અહીં આપના દર્શનાર્થે આવી રહ્યા છે."

આ સાંભળી મહારાજ સભામાં પ્રેમાનંદ સ્વામી સામે જોઈ મર્મમાં હસ્યા, પછી બોલ્યા : "ભલે ! એમને આવવા દ્યો."

થોડી જ વારમાં સંગીતકારોની એક ટુકડી સાજ-સાજિંદા સાથે ત્યાં આવી પહોંચી. આવતાવેંત જ એ બધાએ લાંબી લાંબી કુર્નિશો બજાવી શ્રીજી મહારાજની વંદના કરી. પછી પોતાની ઓળખાણ આપી, એમાંના એક વૃદ્ધ સંગીતકારે કહ્યું : "અમોને જૂનાગઢના નવાબ સાહેબે આપના ફકીરનું સંગીત સાંભળવા મોકલ્યા છે." ભગવાન શ્રીહરિએ એ રાજગાયકોનું યથોચિત સન્માન કરી પોતાની સન્મુખ બેસાડ્યા. ગાયકોએ શ્રીજી મહારાજ પાસે પોતાનું સંગીત સંભળાવવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે મહારાજે કહ્યું : "આપ સહુ વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ છો તેથી અમારા પરિચારકો આપને પહેલાં સંગીત સંભળાવશે." આમ કહીને મહારાજે સંગીતની પ્રણાલીનો વ્યવહાર પણ સાચવી લીધો.

એ પ્રસંગે સભામાં સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, પ્રેમાનંદ સ્વામી વગેરે ગવૈયા સંતો હાજર હતા. મહારાજે પ્રેમાનંદ સ્વામી તરફ જોઈ ગાવા માટે નિર્દેશ કર્યો એટલે પ્રેમસખીએ પૂછ્યું : "મહારાજ ! ક્યો રાગ ગાઈએ ?"

ભગવાન શ્રીહરિએ એક નજર સાંધ્ય-ગુલાબી ગગન તરફ કરી, બીજી નજરે સંગીત વિશેષજ્ઞ ગાયકોને માપ્યા ને પછી તરત કહ્યું : "ભૈરવ રાગ ગાઓ."

આ સાંભળતાં જ ગ્વાલિયરના એ ગવૈયાઓ ચોંકી ઊઠ્યા. એમને થયું આ સંધ્યાટાણે પ્રાતઃકાલીન રાગ ભૈરવ...! કહેતા ભી દિવાના ઔર સુનતા

ભી દિવાના. ગુજરાત ગાંડી કહેવાય છે તે શું આ કારણે જ હશે?

પણ આ સંતો માટે તો - 'आज्ञा गुरूणां अविचारणीया ।' એવું હતું. મહારાજ કહે કે રાત એટલે રાત અને દિવસ એટલે દિવસ. એમાં જરાય સંશય ન હોય.

મહારાજની આજ્ઞા થતાં જ પ્રેમાનંદ સ્વામીએ સારંગી છેડી આલાપ કરીને ભૈરવ રાગનો ધ્રુપદ(તાલ) ગાયો. બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ તબલા ઉપર સંગત કરી અને મુક્તાનંદ સ્વામીએ સિતાર લીધો. જેમ જેમ રાગ જામતો ગયો એમ એમ સંધ્યાને ટાણે પ્રાતઃનું પ્રાગટ્ય થવા લાગ્યું. અસ્તાચળ પર પહોંચેલાં સૂર્યનાં કિરણોથી સંધ્યાની જે લાલિમા પથરાઈ હતી તે જાણે અરુણોદય હોય એવી ભ્રાંતિ સર્વને થવા લાગી.

સવાર થયું હોય એવી ભ્રાંતિમાં કૂકડો પણ બોલી ઊઠ્યો. પ્રકૃતિના વાતાવરણ ઉપર ભૈરવના સ્વરોએ એવી પક્કડ જમાવી કે સર્વને સ્મરણ જ ન રહ્યું કે સલૂણી સંધ્યા રાત્રિના અંધારામાં સરી રહી છે.

પ્રભાતના પક્ષીઓના મીઠા કલરવ સાથે પ્રેમાનંદ સ્વામી ભૈરવના સ્વરોને આલાપી રહ્યા હતા.

'ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર,

કટિતટ કસ્યો પટ પીત... ચંદન૦'

મંદ અને શીતળ પવન ફરકવા લાગ્યો.

આલાપ, તાન, સંચારી, આભોગ એમ એક પછી એક અંગો લેતાં ગયા તેમ તેમ રાગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ખડું થતું ગયું.

કીર્તનના સૂરો સર્વના અંતરમાં રમણ કરવા લાગ્યા.

ગ્વાલિયરના ગવૈયાઓ અચંબામાં પડી ગયા. એમને થયું : "આ તો અદ્વિતીય ગાન છે ! સમય પ્રમાણે રાગ તો બધા ગાય છે, પણ સંગીત પ્રમાણે, રાગ પ્રમાણે સમયને પ્રવર્તાવવો એ તો આ સંત સંગીતકારો જ કરી શકે."

અંતે કીર્તન અને સંગીતના રણઝણાક વિરમ્યા.

ગ્વાલિયરના રાજગાયકોને લાગ્યું કે જૂનાગઢના નવાબ સાહેબે આપણને મહામૂલો લહાવો અપાવ્યો. આ રૂહાની સંગીત જો આપણે ન સાંભળ્યું હોત તો ખરેખર આત્માનું સંગીત કોને કહેવાય એના અભિજ્ઞ અનુભવથી આપણે સદંતર વંચિત રહી ગયા હોત ! શ્રીજી મહારાજના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી એમના વયોવૃદ્ધ ઉસ્તાદે કહ્યું : "હવે અમને સમજ પડી કે આપે સંધ્યા ટાણે ભૈરવ રાગ શા માટે સંભળાવ્યો. તમારા સંતોના સંગીત પાસે સાચે જ અમારા સંગીતની કિંમત કોડીની જ છે. નવાબ સાહેબે કહ્યું હતું એ પ્રમાણે સાચે જ આ સંગીત રૂહાની સંગીત છે !"

આ સાંભળીને મહારાજે સ્મિત કરીને કહ્યું : "આજે તમને આ સંતના સંગીતની મહત્તા સમજાઈ એથી અમને પરમ સંતોષ થયો છે. કલા માત્ર પરમાત્માની સન્મુખ બનવા માટે જ છે. કલા માત્ર આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા કાજે જ છે. કલાની આરાધના એ ભક્તિનો જ એક પ્રકાર છે. પણ કલાની એ સાધનામાં દુન્યવી કામના ન ભળવી જોઈએ. એ ફક્ત પ્રભુ પ્રીત્યર્થે જ સમર્પવી જોઈએ. અમે તો અમારા સંતોને સદાય કહીએ છીએ કે ભગવાનના સ્મરણ-અનુસંધાન વિના ગાયું એ ન ગાયા જેવું જ છે !"

મહારાજની માર્મિક વાણી સાંભળી તે રાજગાયકો ધન્ય થઈ ગયા.

એ ગાયકો ગઢડામાં બે-ચાર દિવસ રહ્યા ત્યાં સુધી દરરોજ શ્રીજી મહારાજને પોતાનું સંગીત સંભળાવતા. શ્રીજી મહારાજે તેઓને ઉચિત પુરસ્કાર આપીને વિદાય આપી.

કાવ્ય કૃતિ :

ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર,
કટિતટ કસ્યો પટ પીત...ચંદન૦૧
ચંચલ લોચન ભવદુઃખ મોચન,
રોચન એ સહજાનંદ મીત...ચંદન૦૨
ચિતવની ચિતવન દેખી સુખ ઊપજત,
હસત હસત મન જોરત બરજોરી પ્રીત...ચંદન૦૩
પ્રેમાનંદ પ્રીતમપ્યારે કી છબી પર,
તન મન બલી જાઉં નીત નીત...ચંદન૦૪

આસ્વાદ :

પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ સ્વામી મુખ્યત્વે આત્મલક્ષી ઊર્મિપ્રધાન કવિ છે. જેથી એમનાં કીર્તનોમાં માહાત્મ્યજ્ઞાનેયુક્ત માધુરીસભર પ્રેમભક્તિની પ્રોજ્જ્વલતા, શૃંગારભક્તિની ભાવાત્મક અભિવ્યક્તિના કલા-ઉન્મેષો સહેજે ઝિલાયા છે.

વિયોગાવસ્થામાં પ્રિય પાત્રના રૂપસૌંદર્યને સંભારી એના ગુણોનું ચિંતવન કરવાથી માનસિક પરિતાપ કંઈક સહ્ય બનતો હોય છે. પ્રેમસખીએ હંમેશા પ્રિયતમ ભાવે જ પ્રીતમ સહજાનંદને ચાહ્યા છે અને વિયોગે તેમની જ મૂર્તિનું ચિંતવન કરીને એમના રૂપગુણકથન કરતાં પ્રેમગીતો ગાયાં છે.

પ્રસ્તુત પદમાં પ્રીતમ પ્યારા પ્રભુ સહજાનંદજીની સાંવરી મૂર્તિ સ્વરૂપ 'નીલ કલેવર' ના અંગસૌંદર્યનું ભાવસંવેદનભર્યું સુંદર વર્ણન કરતાં પ્રેમસખી ગાય છે :

'ચંદન ચરચિત નીલ કલેવર સુંદર,

કટિતટ કસ્યો પટ પીત...'

મહાપ્રભુ સહજાનંદનું શ્યામસુંદર શરીર ભક્તોએ ચંદનથી ચર્ચેલું છે. 'કટિતટ કસ્યો પટ પીત' એમ કહીને કવિએ પ્રભુના પિતાંબરના શૃંગારનું નિરૂપણ કેટલા સુંદર શબ્દાનુપ્રાસથી કર્યું છે !

પ્રેમાનંદ સ્વામીને વર્ણાવૃત્તિમૂલક તેમજ શબ્દાવૃત્તિમૂલક અનુપ્રાસ સહજસાધ્ય છે, એનાથી પદલાલિત્ય અને નાદસૌંદર્ય સધાયું છે.

મહારાજના ચંચળ લોચન સંસારના દુઃખથી છોડાવનાર છે. ભગવાન શ્રીહરિને 'મીત' કહીને પ્રેમસખી ઈષ્ટસાધ્ય શ્રી સહજાનંદ સ્વામી પ્રત્યેની પ્રેમોત્કટ ભક્તિની કેટલી નિકટતા દર્શાવે છે ! કવિને પ્રભુના સૌંદર્યનું આકર્ષણ માહાત્મ્યે યુક્ત છે. ભગવાન શ્રીહરિની સર્વચેષ્ટાઓ જેવી કે જોવું, બોલવું ઈત્યાદિ પ્રત્યેક ક્રિયાઓ નીરખીને કવિને ખૂબ આનંદ આવે છે. પ્રભુનું રૂપમાધુર્ય અને એમની પ્રત્યેક ચેષ્ટા અનુપમ છે. પ્રત્યેક ચેષ્ટાની વિશિષ્ટતા પણ પ્રેમસખીએ મધુર રીતે દર્શાવી છે. પરાણે પ્રીત થઈ જાય એવા મહારાજના સુમધુર સ્મિતને કવિ એમ કહીને બિરદાવે છે :

'હસત હસત મન જોરત બરજોરી પ્રીત...'

'સનેહી' સહજાનંદ પ્રભુના સલૂણાં સ્વરૂપ પર પ્રેમાનંદ સ્વામી તન-મન વારી ગયા છે.

પ્રેમસખી રાધાની જેમ પ્રિયતમ સહજાનંદમાં મધુર અનુરાગ અનુભવે છે. વળી, એ પૂર્વાનુરાગ, મધુર આકર્ષણ, સ્નેહસિક્ત દૃઢતા અને અપૂર્વ શ્રદ્ધા સ્વાર્પણના ભાવોએ યુક્ત છે. એમના હૃદય મંદિરમાં શ્રીજી મહારાજ પ્રત્યે જે હેત છે, એ એમનાં પદમાં પ્રદર્શિત વિભાવ, અનુભાવાદિ દ્વારા ક્રમશઃ પરિપુષ્ટ બનીને મધુરરસનું સ્વરૂપ ધારણ કરતી જણાય છે. સ્વેષ્ટ સહજાનંદ સ્વામી કે જે સૌંદર્યનિધાન યા મૂર્તિમાન શૃંગાર છે તે પ્રેમસખીની અક્ષર આરાધનાનું આલંબન છે અને તેથી જ પ્રેમાનંદ સ્વામીને મહારાજના રૂપસૌંદર્ય આકર્ષે છે. તેથી જ તેમનું હૃદય આટલી ઉત્કટતાથી પ્રગલ્ભપણે સંયોગ શૃંગાર ગાય છે. આ જ એમની પ્રેમભક્તિ છે.

શાંડિલ્ય ભક્તિસૂત્ર અનુસાર પ્રભુમાં પ્રીતિ એ જ પરાભક્તિ છે. એ પ્રીતિ પણ પ્રભુના પરમ અનુરાગમાંથી જન્મી હોય છે. આવી ભક્તિ પ્રાપ્ત થતાં જ ભક્ત કોઈ વસ્તુમાં આસક્ત કે વિષયભોગમાં ઉત્સાહિત થતો નથી. તેથી જ નારદભક્તિસૂત્રમાં લખ્યું છે કે - 'પરમપ્રેમરૂપાભક્તિ એ જ અમૃતસ્વરૂપા છે.'

આ પદ ભૈરવ રાગના ધ્રુપદ ચૌતાલમાં ગાઈને પ્રેમાનંદ સ્વામીએ ગ્વાલિયરના ગવૈયાઓને 'રૂહાની' (આત્મિક) સંગીતનો અલૌકિક અનુભવ કરાવેલો. તે પ્રસંગના વાતાવરણને પોષે એવી કોમળ મધુર સંગીત માધુરીને અનુકૂળ એવી બાની (ગાવાની પદ્ધતિ, જે ચાર પ્રકારની છે તે) લયકારી છે તે જોઈ શકાય છે.

અનુસંધાન પાન નં. ૧૯નું

કર્યો છે એવું નહિ સમજે; માટે તમે પ્રત્યક્ષ પરમાત્માનાં પરાક્રમને-લીલા ચરિત્રોને-પ્રકટ કરો. ઉત્તમ કીર્તિવાળા પરમેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન કરવું એ જ પુરુષને તપશ્ચર્યાનું, શાસ્ત્રાભ્યાસનું, યજ્ઞયાગ અને વેદાભ્યાસ કરવાનું, શાસ્ત્રના અભ્યાસથી થયેલી વ્યુત્પત્તિ (પ્રવીણતા)નું અને દાનનું અવિનાશી ફળ છે, આમ વિવેકી જનો કહે છે..... હે સદાચારવાળા વ્યાસજી ! પ્રાણીઓને જે પદાર્થથી રોગ થાય છે, તે પદાર્થ તે રોગને મટાડી શકતો નથી; પરંતુ તે પદાર્થ બીજા પદાર્થોની સાથે- માત્રા સાથે- મિશ્ર કરેલો હોય તો તે રોગને મટાડી શકે છે. આ પ્રમાણે સર્વ કર્મો મનુષ્યને જન્મ મરણ ને સંસૃતિ કરાવનારાં છે પરંતુ તે કર્મો જો પરબ્રહ્મ પરમાત્માને અર્પણ કરવામાં આવે તો તે કર્મની નિવૃત્તિ કરવાને અર્થાત્ આત્યંતિક કલ્યાણ સિદ્ધ કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે. તે કહ્યું છેઃ-

आमयो येन भूतानां जायते येन सुव्रत
तदेव ह्यामयं द्रव्यं न पुनाति चिकित्सितम् ।
एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः
त एव आत्मविनाशाय कल्पंते कल्पितापरे ॥[९]

હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે પૂર્વનાં પુણ્યથી કે પરમાત્માની કૃપાથી ભરતખંડમાં મનુષ્ય જન્મતો મળે, પણ હરેક વખતે પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા કે તેમના મુક્ત પુરુષો ક્યાંથી આ ભરતખંડમાં યે મળે ? તે બાબતમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને ઘણું અગત્યનું અજવાળું પાડ્યું છે. પોતે શ્રીમુખે કહે છે :- "આ જીવને જ્યારે ભરતખંડને વિષે મનુષ્યદેહ આવે છે ત્યારે ભગવાનના અવતાર કાં ભગવાનના સાધુ એ જરૂર પૃથ્વી ઉપર વિચરતા હોય; તેની જો એ જીવને ઓળખાણ થાય, તો એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થાય છે..."[૧૦] એટલે ભરતખંડમાં મનુષ્યજન્મ પામ્યા પછી એ ચિંતા કરવાની નથી રહેતી કે મોક્ષરૂપ ચતુર્થ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવો તો છે પણ મોક્ષદાતા પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા અને તેમના સાધર્મ્ય પામેલા સત્પુરુષ્ નહિ મળે તો ? એ તો જ્યારે જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યજન્મ આવે ત્યારે ત્યારે અવશ્ય એ વિચરતા જ હોય. હવે મુમુક્ષુનું એ કર્તવ્ય અવશેષ રહે છે કે એ પ્રત્યક્ષ પરમાત્માને અને એમના મુક્તોને-સત્પુરુષોને કેવી રીતે ઓળખવા અને ઓળખીને કયા પ્રકારે માયિક પંચવિષયમાંથી વૈરાગ્ય પામી પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા શ્રી હરિજીને વિષે અસાધારણ પ્રીતિ નિષ્પન્ન કરવા રૂપ આત્યંતિક કલ્યાણ સિદ્ધ કરી લેવું ? આ સંબંધી વિચાર આપણે આગલા પ્રકરણમાં કરીશું.

(ક્રમશ)

૯. શ્રીમદ્ ભાગવત્ ૧/૪/૫, ૧૦. વચ. વ. પ્ર. ૧૯

રાજેશભાઈ જી. મકવાણા - પુના

સહજાનંદમયી અનુભૂતિ...!

જીવનના અનેક વળાંકોમાં પરમઅનુભૂતિ શ્રેષ્ઠ છે. અનાદિકાળની પરંપરાથી ઉત્પન્ન થયેલ આંદોલનને આ અનુભૂતિ શ્રેષ્ઠ મોક્ષીક માર્ગ પ્રદાન કરે છે. મોક્ષીક માર્ગ સંસારિક માર્ગનો અવરોધન ઉત્પન્ન કરનારો નથી, પરંતુ સંસારિક માર્ગને સુપથિત તથા ક્રિયાન્વિત કરનાર પ્રક્રિયા છે. અનુભૂતિ એકજ હોય શકે જે શાશ્વત છે. જે આનંદનીય છે. જે અનુકુલિય છે. જે અનુકરણિય છે. જે અભિનંદિત છે. જે અનુરાગીય છે. પરમતત્ત્વની શોધની પૂર્ણ વિરામ એ સહજાનંદમયી અનુભૂતિ છે. 'સહજાનંદ સહજાનંદ દૂસરો ન ભાવે' - પ્રેમાનંદ સ્વામી. એ પ્રેમાનંદીય અનુભૂતિની પરાકાષ્ઠા છે. 'સ્વામિનારાયણ' મંત્રની જપનીયતા, સંકલ્પનીયતા, મનનીયતા, ચિંતનીયતા, અનુભવતિતાનીયતા વગેરે આંદોલિત અંતરપ્રક્રિયા જીવ તત્ત્વને શુદ્ધિકરણ કરનાર યાંત્રિક સાથે અધિઆત્મિક પ્રક્રિયા છે. સ્વામિનારાયણ મહામંત્રની પરમતલ્લીન અવસ્થાની જે અનુભૂતિનો આનંદ એ જ શ્રેષ્ઠ સહજાનંદમયી અનુભૂતિ છે.

વિશાળ વિશ્વની ઉત્પત્તિનું કારણ જ આનંદને પમાડવાની ને પરમતત્ત્વ સુધી પહોંચાડવાનું વિરાટનારાયણ પુરુષનું કાર્ય છે. જંગલમાં ભ્રમિત સિંહને શિકારતત્ત્વ મહત્તમ જણાય છે. જે પ્રાપ્ત થતા જ આરામ ઉત્પન્ન થાય છે. ને કાર્યલોપની અનુ-ભૂતિમાં લીન થાય છે. એમ વિરાટ બ્રહ્માંડમાં ભ્રમિત જીવતત્ત્વ પરમતત્ત્વની શોધની પરિક્રમા અજ્ઞાનિત દશામાં કરે છે. પરંતુ જ્ઞાનિત દશાવાન પરબ્રહ્મ આનંદિક શુદ્ધ સંતકર્તવ્ય (સંતવર્ગીય)ના સંસર્ગ જન્ય પ્રકાશિત થતા અજ્ઞાનિત દશાની નિવૃત્તિનું કારણ બને છે. અજ્ઞાનિતતા અનાદિની જીવતત્ત્વની સંગિની હતી. પરંતુ પ્રકાશિત શુદ્ધ સંતવર્ગીય સંસર્ગ થતા જ અજ્ઞાનિતતા બાષ્પભવનીત થાય છે. અનુભૂતિ આનંદિતતાને ઉત્પન્ન કરનાર છે. પરંતુ અનુવૃત્તિ પ્રક્રિયાને ક્યાંથી આરંભિત કરવી તે પ્રશ્ન જીવતત્ત્વની અજ્ઞાનિતા દશા છે. શુદ્ધ સંતવર્ગીય આ અનુવૃત્તિની શરૂઆત કરવા શિક્ષાપત્રીય અનુવૃત્તિ તરફ ગતિમાન કરે છે. શિક્ષાપત્રીય અનુવૃત્તિ શાશ્વત પ્રક્રિયા છે. અનુવૃત્તિ સહ આનંદિત પ્રક્રિયા છે. સ્વામિનારાયણીય પ્રક્રિયાની શ્રેષ્ઠ અનુભૂતિની પ્રાપ્તિ માટે શિક્ષાપત્રીય અનુવૃત્તિ આવશ્યક એવમ્ અવિરત પ્રક્રિયા છે.

જીવતત્ત્વ શ્વાસ દ્વારા દેહના કોચલામાં છૂપાઈને રહે છે. જે દેહના કોચલામાં, માળામાં, મૃત્તિકાપિંડમાં, હાડમાંસ આચ્છાદિત નથી. તે સ્વતંત્ર છે, અનાદિ છે, ભેદ વિનાનો છે, અછેદનીય છે, તે ચિંતન પ્રક્રિયા સહિત છે. ચિંતન કોનું ? કેમ? શા માટે ? કોના દ્વારા ? કેવું ? ક્યારે ? જરૂરી ? આ પ્રશ્ન જીવને અંદરની રહેલી અજ્ઞાનિત દશા ઉત્પત્તિનું કારણનું શરણીય છે. શુદ્ધ સંતવર્ગીય આદાન પ્રદાન થતા જે જવાબોની હારમાળાને પાર કરનાર બને છે.

ચિંતન કોનું ? સહજાનંદિય અનુભૂતિની પારાકાષ્ઠા તત્ત્વનું એ જ અભેદરૂપી 'શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન' છે. એમ જીવ(આત્મા, રૂહ, સોલ) તત્ત્વને શુદ્ધસંતવર્ગીય સંસર્ગ થતા જ અનુ-ભૂતિતતાને પામે છે.

ચિંતન કેમ? પ્રશ્નના ઉંડાણમાં અનાદિની નકારવૃત્તિ રહેલ છે. જીવતત્ત્વ પરમતત્ત્વ સમીપતાને ક્યારે પણ પથિત થયેલ નથી. બ્રહ્માંડના ઉત્પત્તિ પછીનો 'સ્વ' માટેનો આ પ્રથમ, પ્રાથમિક છે. માટે અંદરથી કેમ? પ્રશ્ન સરિત થાય છે. શુદ્ધ સંતવર્ગીયગણ કેમ? ના છેદન માટે આત્મ ઈતિહાસની બ્રહ્માંડ ભ્રમિતાની વૃત્તિની સમજણતા દ્વારા અને પુનઃવૃત્તિ લોપન માટે એમ છે. એમ કરીને કેમ? પ્રશ્નનું શમન કરે છે. કેમ? પ્રશ્નનું ગમન થતા જીવતત્ત્વ શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન

અનુભૂતિકરણ પામવાને માટે સતત ચિંતનમય બને છે. ને શુદ્ધ સર્વોપરિતા ચિંતન કરવાને માટે નિત્યનૂતનીકરણને પામતો જાય છે. ને નૂતનીકરણને અવિરત નૂતનીકરણ કરતા કરતા ચિંતનીત થતા પરમતત્ત્વ ગમનીય બને છે.

ચિંતન શા માટે ? શા માટે ? પ્રશ્નાર્થ જીવતત્ત્વની અનુભૂતિતા રહિતની અજ્ઞાનિત દશાને પ્રગટિકરણ કરે છે. પરંતુ સદિવ્ય, પ્રકાશિત, આનંદિત મૂર્તિ તત્ત્વ જીવને દિવ્યાનંદની અવિરત અનુભૂતિનું કારણ છે. એમ જ્ઞાનિત થતા શા માટે ? પ્રશ્નનું લોપન થાય છે. અને અનુલોપિત તત્ત્વ, આનંદિત તત્ત્વનું ચિંતન પ્રારંભિત થાય છે.

ચિંતન કોના દ્વારા ? પ્રશ્ન જીવતત્ત્વની પરંપરા રહિતતાનું દર્શન કરાવે છે. પરંપરાહિત આંદોલિત થતા જીવના સમૂહમાં ન આવવાનું પ્રશ્નનું ઉત્પત્તિનું કારણ છે. પરંપરા દ્વારા પૂજીત, આવિર્ભાવિત અનુમોદિત, પ્રસ્થાપિત, પૂજનીય ધર્મધુરિતના દ્વારા કર્ણપિંડીકરણ સાથે જોડાયેલ અજ્ઞાનને મંત્રિત અનુભૂતિ દ્વારા. કોના દ્વારા ? પ્રશ્નનું શમનિકરણ કરવામાં આવે છે, અને ત્યારથી શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતનની અનુભૂતિતા સ્થાપિત કરી શકાય છે અને ઊર્ધ્વગતિની પ્રક્રિયામાં જોડાણ કરી શકાય છે.

ચિંતન કેવું ? પ્રશ્ન કર્ણપિંડીકરણના મંત્રિત થતા શુદ્ધિકરણિય જીવતત્ત્વમાંથી નીકળે છે. શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન એવું નામાભિધાન શુદ્ધવર્ગીય સંત તત્ત્વ દ્વારા જીવતત્ત્વને અભિજ્ઞાનીત કરે છે. ત્યારથી એવું શુદ્ધ દિવ્યાતીત, આનંદમીય, ચિરઆનંદ આંદોલિતતાની ગતિનું પામન થાય છે.

ચિંતન ક્યારે ? અવિરતદશાના અજ્ઞાનિકરણનું કારણ છે. અવિરતદશા જ્યારે આનંદ આનંદ થાય છે ત્યારે ક્યારે ? પ્રશ્નનું સ્વયં નિરાકરણ પામે છે.

ચિંતન જરૂરી ? જીવતત્ત્વની અવિરત આનંદદશાની નિવૃત્તિ એજ દુઃખનીયકરણની સમજણતા થતા જ જરૂરી ? પ્રશ્ન અંદરના આંનદોલિત થયા સ્પંદનો જ પ્રશ્નનું છેદન સ્વયં અવિરત કરતા જ રહે છે.

બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિથી લઈને વરાહકલ્પીય સમયતા સુધી જીવની ભ્રમિતાદશાની પૂર્ણવૃત્તિય અવસ્થા નિર્માણને પામતા જ જીવતત્ત્વની મોક્ષમાર્ગીય ઊર્ધ્વગતીય પરિણામતાની પ્રારંભિકતાનું અનુભૂતિતા થાય છે. અન્તતોગત્વા શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન જીવતત્ત્વને પુલકિતતા પ્રદાન કરીને પ્રશ્ન શમનીકરણકરતા નૂતન પ્રશ્નીયદશા વિરામઅવસ્થાને પામે છે. ચિંતન આધુનિકતા, અતિ આધુનિકતા, અવિરત આધુનિકતામાં પણ ઈચ્છનીય છે. એવું જીવતત્ત્વને અનુભૂતિતા થતા જ અવિરત સમયની અન્યોન્યસ્થળની, અન્યોન્ય પરિસ્થિતી જન્યમાં પણ ચિંતન પ્રક્રિયા સતત અનુભૂતિઆછિત રહ્યા જ કરે છે. વચનામૃતીયજ્ઞાન પરંપરાદિતતાને અંતરવૃત્તિ દ્વારા ચિંતન પ્રક્રિયા ચાલુને ચાલુ જ રહ્યા કરે છે. સ્વહૃદયે સ્થાપિત, મૂર્તિરૂપિતા સ્થાપિત, પૂજાપાઠાદિય સ્થાપિત અનેકાએક દર્શનીય મૂર્તિવૃત્તિ અંતિમ મૂર્તિ અક્ષરાતિત પ્રકાશિત મૂર્તિમાં એક સમાનતા વૃત્તિને પામે છે. 'ન દર્શનીય કિન્તુ' દર્શનીય સ્થિતિને પામે છે. અંતિમ પ્રાપ્ત અનુભૂતિ સતત પ્રાપ્ત અનુભૂતિ થાય છે. ન લેશમાત્રદૂરગમિતાની અનુભૂતિતાની પરંપરા જીવતત્ત્વને આંદોલિતાની આદર્શપૂર્ણ ચિંતનીય બનાવે છે. જીવનાગમનવૃત્તિની નિવૃત્તિ સહ દિવ્યતાગમન ચિંતન પ્રારંભિત પામીને દિવ્યાનંદની અમૃતતા પ્રાપ્ત કરે છે. જે નિત્યરૂપતાના દર્શન હૃદયસ્થાનમાં અવિરત અવિરત ચિંતન દ્વારા થતા જ રહે છે. હૃદયસ્થાનમ્ સહજાનંદમયી અનુભૂતિના આંદોલન દ્વારા પુલકિતદશાની કાયમી અનુભૂતિ કરે છે. 'શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન' સ્વામિનારાયણ ચિંતનનું કારણ પ્રકાશિતતા દ્વારા વર્તમાન સમયમાં ઉદિત થયેલ છે. જે અવિરત પ્રક્રિયાના ભાગને આંદોલિત કરે છે. શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન દ્વારા સ્વામિનારાયણીય ચરણકમલામૃત પાનની અનુભૂતિ કરનાર છે. અનુભૂતિની વર્ણનતા અકથનીય છે, છતાં કથનામૃત ક્યારેક શુદ્ધતા દ્વારા પામનિયતા ગ્રહણ કરે છે.

અનુસંધાન પાન નં. ૨૭નું

શું ? ધર્મ એટલે શું અને અધર્મ એટલે શું ? આ દરેક પ્રકારનો વિવેક સમજીને જે અસત્ય છે તેનો ત્યાગ કરીને જે સત્ય છે તે જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. મુમુક્ષુએ પ્રત્યેક ક્ષણે, પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ મન, કર્મ અને વચને કરતાં પહેલાં, કરતી વખતે અને અને કર્યા પછી વિવેકની આંખે જોવાનું રહે છે કે આ કર્મથી મારું હિત થશે કે અહિત ? આનાથી મારું બંધન હટશે કે વધશે કે ? આનાથી ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત રાજી થશે કે કુરાજી ? જો મુમુક્ષુ યથાર્થ વિવેક દૃષ્ટિથી વિચારે તો જ તે અધ્યાત્મ-માર્ગમાં સાચી દિશામાં પ્રગતિ કરી શકે.

અધ્યાત્મ-માર્ગમાં જે વિવેકની અત્યંત આવશ્યક્તા છે, એવો આધ્યાત્મિક વિવેક એટલે શું - જેના જીવનમાં આવો વિવેક હોય તે કેવી રીતે વર્તે અને તેનાથી તેને શો લાભ થાય, તે સમજાવતાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે :

પ્ર.૬ - "આ સત્સંગમાં જે વિવેકી છે તે તો દિવસે દિવસે પોતાને વિષે અવગુણને દેખે છે અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિષે ગુણને દેખે છે; અને ભગવાન ને સાધુ પોતાના હિતને અર્થે કઠણ વચન કહે છે તેને પોતાનાં હિતકારી માને છે અને દુઃખ નથી લગાડતો, તે તો દિવસે દિવસે સત્સંગને વિષે મોટ્યપને પામે છે."

(ક્રમશ)

 સાધુ યોગેશ્વરદાસ ગુરુ : પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી (સરધાર)

એકાદશી માહાત્મ્ય

મહિમા - ઉત્પત્તિ - વ્રતવિધિ

કોડે કોડે એકાદશી...!

મહિમા :

એકાદશીનો દિવસ હિન્દુઓમાં અત્યંત પવિત્ર દિવસ ગણાય છે. સનાતન વૈદિક ધર્મમાં એકાદશીનું વ્રત સર્વ માન્ય થયેલું છે. બીજા બધાં વ્રતો કરતાં એકાદશીનો મહિમા શાસ્ત્રકારોએ અધિક કહેલો છે. આ વ્રતના અનુષ્ઠાનથી ધર્મ, અર્થ, કામઅને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ મેળવી શકાય છે.

શ્રીજી મહારાજ વચ. મ. ૮માં એકાદશીનું વ્રત કરવાની વિગતિ બતાવતા કહે છે :

''એકાદશી વ્રત કરવું, તે દિવસ કામ-ક્રોધ લોભાદિક સંબંધી ભૂંડા ઘાટ મનમાં થવા દેવા નહિ અને દેહે કરીને કાંઈ ભૂંડું આચરણ કરવું નહિ. એમ શાસ્ત્રમાં વચન છે. અને તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ અમે પણ કહીએ છીએ જે, 'એકાદશીને દિવસે ઢોર લાંઘણ કરવી નહિ અને એકાદશ ઈન્દ્રિયોના આહારનો ત્યાગ કરે ત્યારે તે એકાદશી સાચી ને તે વિના તો ઢોર લાંઘણ કહેવાય.' અને જેમ પ્રાણને અન્નનો આહાર છે તેમજ શ્રોત્રને શબ્દનો આહાર છે અને ત્વચાને સ્પર્શનો આહાર છે ને નેત્રને રૂપનો આહાર છે ને જિહ્વાને રસનો આહાર છે ને નાસિકાને ગંધનો આહાર છે ને મનને સંકલ્પ-વિકલ્પનો આહાર છે. એવી રીતે અગિયારે ઈન્દ્રિયોના જુદા જુદા આહાર છે, તે સર્વે આહારનો ત્યાગ કરે તેનું નામ એકાદશી વ્રત કહેવાય. પણ અગિયારે ઈન્દ્રિયો કુમાર્ગે દોડે અને પોતપોતાના અન્નને ખાય તે એકાદશીનું વ્રત શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન કહેવાય માટે એકાદશીનું વ્રત કરવું ત્યારે તો અગિયારે ઈન્દ્રિયોને આહાર કરવા દેવા નહિ, એવું વ્રત પંદર દિવસમાં એકવાર આવે તે ખબડદાર થઈને કરવું. તો તેની ઉપર ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે, પણ તે વિના જે ઢોર લાંઘણ તેણે કરીને પ્રસન્ન થતા નથી. અને શ્વેતદ્વીપમાં જે નિરન્નમુક્ત કહેવાય છે તે તો સદાય એ વ્રત રાખે છે, ક્યારેય પણ એ વ્રતનો ભંગ થવા દેતા નથી, માટે નિરન્નમુક્ત કહેવાય છે. અને આપણે પણ ઈચ્છા તો એમરાખવી જે, 'જેવા શ્વેતદ્વીપમાં નિરન્ન છે તેવું જ થવું છે.' પણ એ વાતમાં હિંમત હારવી નહિ. એવી રીતે જે હિંમત રાખીને જેવું મોરે કહ્યું તેવું એકાદશીનું વ્રત કરે અને ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકને કરે ને સાંભળે ને રાત્રિએ જાગરણ કરે, તો તે વ્રત સાચું છે અને શાસ્ત્રમાં એનું જ નામ એકાદશી કહી છે.''

ઉત્પત્તિ :

વળી શ્રીજી મહારાજ તે જ વચનામૃતમાં એકાદશી વ્રતની ઉત્પત્તિ વિષે બતાવતા કહે છે :

''...પૂર્વે ભગવાન દશ ઈન્દ્રિયો અને અગિયારમું મન તેને અંતરસન્મુખ કરીને પોઢ્યા હતા. તે સમયમાં નાડીજંઘનો દીકરો જે મુરદાનવ તે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. પછી ભગવાનના એકાદશ ઈન્દ્રિયોના તેજમાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે મુરદાનવ કન્યા પ્રત્યે બોલ્યો જે, 'તું મને વર્ય.' પછી કન્યા બોલ્યા જે, 'મારે તો એવી પ્રતિજ્ઞા છે જે, જે મને યુદ્ધમાં જીતે તેને હું વરું.' પછી મુરદાનવને અને કન્યાને યુદ્ધ થયું, ત્યારે કન્યાએ મુરદાનવનું મસ્તક ખડ્ગે કરીને કાપી નાખ્યું. પછી ભગવાને પ્રસન્ન થઈને તે કન્યાને કહ્યું જે, 'તું વર માગ્ય.' ત્યારે તે કન્યાએ વર માગ્યો જે. 'મારા વ્રતને દિવસ કોઈ અન્ન ન ખાય અને હું તમારા એકાદશ ઈન્દ્રિયોના તેજમાંથી પ્રકટ થઈ, માટે મારું નામ એકાદશી છે અને હું તપસ્વિની છું, માટે મારા વ્રતના દિવસે મન આદિક જે અગિયાર ઈન્દ્રિયો તેનો જે આહાર તે કોઈ કરે નહિ.' એવું એકાદશીનું વચન સાંભળીને ભગવાને તે વર આપ્યો.'' એવી રીતે પુરાણની કથા છે.

ભગવાન શ્રીહરિ સત્સંગિજીવનમાં એકાદશી વ્રતનો મહિમા કહેતા કહે છે :

''જે મૂઢ મનુષ્ય એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ નથી કરતો તે અંધકારથી છવાએલા એવા રૌરવ નર્કમાં પડે છે. પૃથ્વીમાં થતા તમામ પાપો શ્રીહરિના વ્રતના દિવસે જે મનુષ્ય અન્નનો આશ્રય કરીને રહે છે માટે આ એકાદશીને દિવસે જે મનુષ્ય અન્ન જમે છે તે જે કોઈ પાપો બ્રહ્મહત્યા જેવાં છે તે તમામ પાપોને ભોગવે છે તથા માતાનો ઘાતક, પિતાનો ઘાતક તથા ગુરુનો હત્યારો કહેવાય છે. શુકલપક્ષ તથા કૃષ્ણપક્ષ એમબંને પક્ષમાં આવતી એકાદશીને દિવસે જે મનુષ્ય અન્ન જમે છે તે દરેક કોળીએ પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થતાં જે પાપ ખાય છે. બ્રહ્મહત્યાનું પણ પ્રાયશ્ચિત શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, પણ એકાદશીને દિવસે અન્ન જમવાનું પ્રાયશ્ચિત ક્યાંય કહેલું જ નથી. દારુ પીનાર તો પોતે એકલો નર્કમાં પડે છે, પરંતુ એકાદશીને દિવસે અન્ન ખાનાર તો

પોતાના પિતૃઓની સાથે ઘોર નરકમાં પડે છે.''

''આઠ વર્ષથી એંશી વર્ષ સુધીની વયના સહુકોઈએ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી, વાનપ્રસ્થી, ભિક્ષુક, સ્ત્રીઓએ પણ એકાદશી વ્રત કરવાનું છે. જે વિધવા સ્ત્રી એકાદશીને દિવસે અન્ન ખાય છે તેના પુણ્યનો નાશ થાય છે અને તેને દરરોજ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે.''

''એકાદશીનું વ્રત કરવાથી જેમઅગ્નિથી કાષ્ઠનો નાશ થાય તેમ સેંકડો જન્મના પાતકોનો નાશ થાય છે. આ વ્રત જેવું પાપનો નાશ કરનારું અને પવિત્ર કરનારું છે એવું એકેય વ્રત આ લોકમાં નથી. આ દિવસે ઉપવાસ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી દેહમાં પાપ રહે છે. કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણ કે ચંદ્રગ્રહણ સમયે દાન આપવાથી જે પુણ્ય થાય છે તે માત્ર એકાદશીના ઉપવાસથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને ઘેર દરરોજ એક લાખ તપસ્વીઓ સાઠ્ય હજાર વર્ષ સુધી જમે અને જે પુણ્ય થાય તેટલું પુણ્ય સ્વધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા અને વાસુદેવપરાયણ એવા મનુષ્યને માત્ર એકાદશી વ્રત કરવાથી થાય છે. હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ તથા સો રાજસૂય યજ્ઞ પણ એકાદશી વ્રતના પુણ્યની સોળમા ભાગની સમાન થતા નથી.''

''પૂર્વે એકાદશ ઈન્દ્રિયો વડે કરેલાં પાપ એકાદશી વ્રતના ઉપવાસથી નાશ પામે છે. પાપ સામે રક્ષા કરનાર એકાદશીના વ્રત જેવું બીજું કોઈ વ્રત નથી. આ એકાદશી વ્રત સ્વર્ગ, મોક્ષ તથા આરોગ્ય આપનાર, પુત્ર પરિવાર તથા રાજ્ય આપનાર છે. ગંગા, ગયા, કાશી, પુષ્કર, કુરુક્ષેત્ર, રેવા, યમુના, ચંદ્રભાગા આદિક જે નદીઓ આ એકાદશીના વ્રત સમાન થતી નથી. એકાદશી વ્રતને દિવસે ઉપવાસ અને રાત્રે જાગરણ કરનાર સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ ભગવાનના ધામને પામે છે. તે માતાપક્ષે તથા પિતાપક્ષે તથા સ્ત્રીની પણ દશમી પેઢી સુધી તારે છે. તે મનુષ્યોને મનોવાંછિત ફળ આપનાર કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણી સમાન છે. જે મનુષ્યો એકાદશી વ્રત કરે છે તેઓ મૃત્યુ સમયે ચાર ભુજાઓવાળા થઈ, ગરુડ ઉપર બેસી, માળાઓ ધારણ કરી, પીળા વસ્ત્રો પહેરી ભગવાનના ધામમાં જાય છે અને ફરી જન્મમરણના દુઃખને પામતો નથી. એકાદશીનું વ્રત અગ્નિની જેમસુકાં તથા લીલાં પાપને બાળીને ભસ્મકરે છે.''

(સત્સંગિજીવન : પ્ર. ૩, અધ્યા. ૩૧)

વ્રતવિધિ :

વળી, શ્રીજી મહારાજ સત્સંગિજીવનમાં એકાદશી વ્રતનો વિધિ કહેતા કહે છે :

''સૂર્યોદયથી ચાર ઘડી વહેલાનો સમય અરુણોદય ગણાય છે. તેમાં પળ માત્ર પણ દશમ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો, એકાદશી શુદ્ધ તથા વિદ્ધ એમ પ્રકારની છે. તેમાં પણ ન્યૂન, સમા અને અધિક એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારની થાય છે. અને તેમાં દ્વાદશીનું ન્યૂન, સમા અને અધિક મિશ્રણ એમ મળી ત્રણ ત્રણ પ્રકારની થાય અને તેથી પૂર્વના મુનિઓએ અઢાર પ્રકારની એકાદશી કહી છે. દશમીના વેધવાળી એકાદશીનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. શુદ્ધ એકાદશી માટે પણ અહીં થોડુંક કહેવામાં આવે છે. સૂર્યોદયવેળાથી પહેલા બે મુહૂર્ત અર્થાત્ ચાર ઘડી પણ એકાદશી હોય તો તેને સંપૂર્ણ અને શુદ્ધ એકાદશી કહેલી છે. એકાદશી કે દ્વાદશી જો અધિક પર દિવસમાં વૃદ્ધિ પામેલી હોય તો પહેલા દિવસનો એકાદશી દિન ત્યાગ કરી બીજા દિવસે દ્વાદશીતિથિ (પરદિને વૃદ્ધિ પામેલી પણ) વ્રતમાં લેવી એવો વૈષ્ણવોનો નિર્ણય છે. જો એકાદશીનો ક્ષય આવતો હોય અને બીજા દિવસે દ્વાદશી આવતી હોય તો કલ્યાણ ઈચ્છનારે દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો.દશમથી મિશ્રિત એકાદશી હોય અને દ્વાદશીનો (માત્ર - સૂર્યોદય સમયે) લય હોય તો દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરી તેરસના પારણાં કરવાં. એકાદશી સંપૂર્ણ હોય પણ જો આગળ દ્વાદશી આવતી હોય તો તેમાં દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીમાં જ પારણું કરવું. નોમએક પળમાત્ર હોય અને પછી જો દશમી ક્ષયયુક્ત હોય તો તેવી દશમીના વેધયુક્ત એકાદશીનો ત્યાગ કરી શુદ્ધા એવી દ્વાદશીના દિવસે ઉપવાસ કરવો અને તેરસના દિવસે પારણાં કરવાં, જો એકાદશી દશમના વેધે રહિત હોય તો દ્વાદશી સુધી વૃદ્ધિ પામતી હોય તો શક્તિવાળાએ બંને દિવસે ઉપવાસ કરવા. અશક્ત એવા ભક્તોએ દ્વાદશીના દિવસે ઉપવાસ કરવો તથા બીજી દ્વાદશીના દિવસે ભક્તિપૂર્વક ઉત્સવ સાથે પારણાં કરવાં. એકાદશી તથા દ્વાદશી બંનેના દેવ શ્રીહરિ છે.એટલે પ્રથમદિવસે એકાદશીનો ઉપવાસ કરીને બીજી દ્વાદશીમાં જ પારણાં કરવાથી વિધિનો લોપ થતો નથી. જો દશમપંચાવન ઘડી હોય તો ત્યાં સુધી દશમનો વેધ ગણાય નહીં, તે ઉપરાંત જો પળમાત્ર પણ હોય તો વેધ ગણાય એવો ગોસ્વામી વિઠ્ઠલનાથજીનો મત છે. એટલે આશ્રિતોએ પણ એ જ મત ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ઘણાં વાક્યોને કારણે નિર્ણયમાં વિરોધ-સંદેહ થાય તો શુદ્ધ એવી દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરી તેરસના પારણાં કરવાં.''

''હવે પ્રમાદથી શુદ્ધ એકાદશીનું વિસ્મરણ થાય તો બીજે દિવસે દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. એકાદશ ઈન્દ્રિયોના આહારનો ત્યાગ કરી અખંડ ભગવાનની સન્મુખ રહેવારૂપ ઉપવાસ કરવો. પાપોમાંથી નિવૃત્તિ પામનાર માણસને ગુણોની સાથે જે વાસ, સર્વ માયિક ભોગથી રહિત થાય તેને ઉપવાસ કહે છે. પ્રભુના નામનો જપ, ધ્યાન તથા કથાશ્રવણ એ ઉપવાસ કરનારના ગુણ છે.''

(ક્રમશ)

પુરાણીસ્વામી શ્રીહરિદાસજી
(વડતાલવાળા)
(કોઠારીશ્રી વરજાંગ જાળીયા)

સોરઠની પંચતીર્થનું દર્શનીય દિવ્યધામઃ વરજાંગ જાળીયા

"સંક્ષિપ્ત મહિમા"

શ્રીહરિનું મંદવાડ ગ્રહણ સ્થાન

જન રૂડા છે જાલિયામાંઈ, ઠક્કર હીરો ને નાથોભાઈ ।
સાંગો કાથડ ને નાગાજણ, બાઈ રતનું બાબરિયા સુજાણ ॥
શા અમરશી ઠાર વશરામ, આહીર વાલો ગંગદાસ નામ ।
બાઈ જીવા સોની પ્રેમબાઈ જન એહાદિ જાલિયા માંઈ ॥

- ભક્તચિંતામણી પ્રકરણ-૧૧૩

સર્વાવતારી શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને પોતાના પાવનકારી ચરણાવિંદથી સોરઠની ધીંગી ધરણીને અનેક વખત પાવન કરી છે. સ.ગુ. રામાનંદસ્વામીની કર્મભૂમિઉપર સત્સંગની ઈમારતના પાયા સોરઠ ભૂમિમાં સ્થાપ્યા છે. વરદાન ભૂમિ જેતપુરમાં (ગાદીસ્થાન) શ્રીહરિનો પટ્ટાભિષેક થયા પછી સ.ગુ. રામાનંદસ્વામીએ પોતાનું અવતરણ કાર્ય પુરૂં થયું જાણી શ્રીહરિની ઈચ્છાથી ફણેણીમાં અંતર્ધાન થયા પંચભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી બદરિકાશ્રમમાં સિધાવ્યા. ત્યારબાદ રામાનંદસ્વામીએ સ્થાપેલ સંપ્રદાયરૂપી બગીચાને નવપલ્લવિત કરવા અને અનેક મુમુક્ષુઓના કલ્યાણ અર્થે સત્સંગ પ્રચારના માધ્યમથી ગામડાઓમાં વિચરણ કરવા શ્રીહરિએ સંતોના સમુદાય સાથે ધોરાજીથી શુભારંભ કર્યો.

વરજાંગ જાળીયામાં તો અનેકવાર શ્રીહરિ પધાર્યા છે જેની નોંધ હરિલીલામૃત કળશ-૫ વિશ્રામ-૨૪ માં વર્ણવાયેલ છે. સં. ૧૮૫૮ની સાલમાં ફણેણીમાં રામાનંદસ્વામીનો લૌકિક અંતિમવિધી પૂર્ણ કરી. રામાનંદસ્વામીના વિયોગજન્ય ભક્તોના દુઃખને ટાળવા તેમજ ધર્મોપદેશ આપવા ફણેણીથી નીકળી ભાડેર, આંબા, પીપલાણા, મેઘપુર થઈને પંચાળા પધાર્યા અને ત્યાંથી શ્રીજી મહારાજ જાળીયા પધાર્યા છે જેની નોંધ સ.ગુ. ભૂમાનંદ સ્વામીએ લીધી છે.

પછેથી ચાલ્યા સુખધામ, લોજ આદિક જે શુભ ઠામ ।
આખા પીપલાણા મેઘપુર પંચાળુ જાલિયું ધરી ઉર ॥

(ઘનશ્યામલીલામૃત સાગર ઉત્તરાર્ધ : તરંગ-૩૦)

શ્રીહરિના સમકાલીન સમયમાં જાળીયામાં ઘણા ભક્તો હતા તેનો ઉલ્લેખ પણ સ.ગુ. વૈરાગ્યમૂર્તિ નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ભકતચિંતામણી પ્રકરણ-૧૧૩માં કરેલ છે. શ્રીજી મહારાજ સં. ૧૮૬૬ ની સાલમાં પણ સોરઠમાં વિરતિ કરતા પંચાળા, માણાવદર થઈને ગણોદ આવ્યૂ ને ત્યાંથી જાળીયા પધાર્યા છે.

"ગિરધર ચાલ્યા ગણોદથી રહ્યા જઈને જાળિયે ગામ
સાંગા બાબરિયાને ઘેર કર્યો મહાપ્રભુએ મુકામ."

(પૂર્વછાયો)

રૂડી પત્ની તેની રત્નબાઈ સતસંગી તે સારી ગણાઈ ।
તેણે ભાવ ભલો દિલ લાવી, વિપ્ર પાસે રસોઈ કરાવી ॥
જમ્યા ભાવ જોઈ જગદીશ મહારાજાધિરાજ મુનીશ ।
આવ્યા ભક્ત મળી એહ ઠામ, કદું નિર્મળ તેહના નામ॥
નાથો લુવાણો જ્ઞાનનિધાન ખિમો હીરો મકન ભગવાન ।
હતો પીંપળો ત્યાં ફળીયામાં બાંધ્યો હીંડોળો તેહ સમામાં ॥
હીંડોળે હરિને પધરાવ્યા ભલા ભક્તોયે ભાવે ઝુલાવ્યા ।
દીઠું નાથનું દિવ્ય સ્વરૂપ, થયું અચરજ સૌને અનુપ ॥
એમઆપીને સુખ અનંત બીજે દિવસે ચાલ્યા બળવંત ।

આવી દિવ્ય અમાનુષિક લીલા શ્રીહરિએ જાળીયામાં કરી છે અને ભક્તોના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા છે. સાંગા બાબરીયાની પત્ની રતનબાઈના પ્રેમને વશ થઈ બ્રાહ્મણ દ્વારા બનાવેલી રસોઈ શ્રીહરિ જમ્યા છે. અને રાજી થઈને રતવાનો રોગ મટાડવા પારો સુરકલું (તાંબાનું કડુ) કડછી (દાળ-શાક પીરસવા) આપેલ છે. જેમાંથી રતવાનો પારો અત્યારે હાલમાં મંદિરમાં મોજૂદ છે તેની વિશેષ વિગત આવતા અંકે.

(ક્રમશ)

વાણીમાં વિવેક જરૂરી છે...

એકની વાણી લાખ લે, એકની લાકડીઓ ખાય । એક વિદેશ ગયો ન વિસરે, એક પાસે ન પોસાય ॥

જો થાય મીઠી જીભ, તો સર્વે કાર્ય થાય સિદ્ધ । જો જીભમાં રાખે ઝેર તો, આખા મુલકથી થાય વેર ॥

મધુરવાણીએ કરીને કોઈ વ્યક્તિ મોટા માણસોની પ્રશંસા કરે તો લાખ રૂપિયાનું ઈનામપણ આપી દે છે અને ખરાબ વાણી બોલીને કોઈનો તિરસ્કાર કરે તો હાડકાં પણ ભાંગી નાખે. જે લોકો મધુરવાણી બોલે છે તેઓના તમામ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, અને ખરાબવાણી બોલે છે તેઓ સાથે તમામ લોકોને વેર થાય છે. તેથી કોઈ તેમની સાથે વાત કરવા પણ તૈયાર થતું નથી.

સામાન્યપણે વિવેક એટલે વિશેષપણે વિચારવાની શક્તિ. અહીં મુમુક્ષુની અપેક્ષાએ પોતાના આત્માને શું હિતકર છે અને શું અહિતકર છે એમ સમજીને યથાર્થપણે નક્કી કરવું તે વિવેક છે. ટૂંકમાં ખરા-ખોટા અર્થાત્ સત્-અસત્ વચ્ચેનો ભેદ સમજવો તે વિવેક છે. વિવેક એક ગુણ છે. જ્યારે અવિવેક એક દોષ છે. વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ વિવેક જરૂરી છે. ક્યાં, ક્યારે અને કોની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એવો વિવેક હોય તો જ વ્યક્તિ સુખી થાય છે. વિવેક વગર અર્થાત્ સત્-અસત્નો ખ્યાલ રાખ્યા વગર વર્તે તો દુઃખી જ થાય અને જીવન ડોળાય, અટવાય, મુશ્કેલીમાં મુકાય. શું ખાવું-પીવું અને શું નહિ, કોને કઈ વાત કરવી અને કઈ ન કરવી, કોની સોબત કરવી અને કોની નહિ, ક્યો ધંધો કરવો અને ક્યો નહિ, ક્યાં કેટલા પૈસા ખર્ચવા અને ક્યાં નહિ, શું લેવું અને શું નહિ, શું દેવું અને શું નહિ વગેરે સમજીને વ્યવહાર કરે તો સુખી થાય અને સમજ્યા વગર કરે તો દુઃખી થાય.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સ.ગુ. આધારાનંદ સ્વામી કૃત 'શ્રીહરિચરિત્રસાગર'માં કહે છે :

❖"વિવેક વિનાના દરેકની સાથે સરખો વ્યવહાર કરે, તે ક્યારેય સુખી થાય નહિ." (પૂર : ૫, તરંગ : ૬૯)

❖"વિવેક વિના પ્રાણી દુઃખી થાય છે." (પૂર : ૬, તરંગ : ૭૮)

❖"વિવેક વિના દુઃખનો પાર નથી." (પૂર : ૮, તરંગ : ૬)

આ જ ગ્રંથમાં આધારાનંદ સ્વામી કહે છે :

❖"જેને વિવેકરૂપી નેત્ર છે તેને પોતાના દોષ જોવામાં આવે... જેને નેત્ર નાશ પામ્યાં હોય તેને આરસી કે સૂર્યપ્રકાશ કંઈ બતાવી શક્તા નથી. વિવેક વિનાના જીવનને જીવન જ કહેવાય નહિ." (પૂર : ૧૧, તરંગ : ૧૭) "જેમજીવ વિનાનું શરીર તથા રાજા વિનાનું નગર નિરર્થક છે, તેમવિવેક વિનાની બધી જ વાતો વ્યર્થ છે. વિવેક વિનાનો માણસ બાળબુદ્ધિ છે. વિવેકનું ફળ એ જ છે કે તેને સત્સંગ સિવાય અન્યમાં ભાવ રહેતો નથી." (પૂર : ૨૭, તરંગ : ૩૬)

ગુણાતીતાનંદ સ્વામી કહે છે:

❖"વિવેક દશમો નિધિ કહ્યો છે,તેનું ગ્રહણ કરશો તો સુખ થાશે." (૬/૪૪)

❖"વિવેક હોય તો સુખ રહે." (૧૪/૨૦૭)

આ રીતે લૌકિક જીવનમાં પણ સુખી થવા માટે સર્વત્ર અને સદૈવ વિવેકની જરૂરિયાત છે. એક ક્ષણ પણ વિવેક વગર ચાલે નહિ.

જો વ્યવહારમાં પણ વિવેક વગર ન ચાલતું હોય, સુખી ન થવાતું હોય, આગળ ન વધાતું હોય, સફળ ન થવાતું હોય તો પછી અધ્યાત્મ-માર્ગમાં વિવેકની કેટલી જરૂરિયાત પડે છે તે સમજી શકાય તેમ છે. પરમાર્થ-માર્ગનું તો મૂળ જ વિવેક છે. જ્યાં સુધી મુમુક્ષુના જીવનમાં વિવેક ઉદય ન થાય ત્યાં સુધી તેણે મોક્ષ-માર્ગમાં ચાલવાનું ખરેખર શરૂ કર્યું જ નથી. આ માર્ગે પ્રયાણ કરનાર મુમુક્ષુએ સત્-અસત્નો વિવેક શરૂઆતથી જ સમજવાનો છે. મુમુક્ષુ વિવેકને આધારે જ દેહ, જગત અને જગતના પદાર્થો, વિષયો અને વિવિધ પ્રકારના ભોગો અસત્ છે - નાશવંત છે - દુઃખરૂપ છે એમ સમજીને સત્ એવા આત્મા અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો છે એવો સંકલ્પ કરે છે. પછી તે વિવેકની આંખે જોઈને જ ખોટા ગુરુનો ત્યાગ કરીને સાચા ગુરુ તરીકે કોઈ સત્પુરુષનો સ્વીકાર કરે છે.

આમ, મુમુક્ષુ વિવેકના ગુણથી જ અધ્યાત્મ-માર્ગમાં સાચાં પગલાં ભરે છે. આ માર્ગે પ્રયાણ કર્યા પછી પણ ડગલે અને પગલે વિવેકની જરૂરિયાત રહે છે. સત્સંગ શું અને કુસંગ શું ? ભક્ષ્ય શું અને અભક્ષ્ય શું ? સાંભળવા યોગ્ય શું અને ન સાંભળવા યોગ્ય શું ? બોલવા યોગ્ય શું અને ન બોલવા યોગ્ય શું ? જોવું એટલે શું અને ન જોવું એટલે શું ? કર્તવ્ય એટલે શું અને અકર્તવ્ય એટલે શું ? સદ્વિચાર એટલે શું અને અસદ્વિચાર એટલે શું ? સત્કર્મ એટલે શું અને કુકર્મ એટલે શું ? સદ્ગુણો એટલે શું અને દુર્ગુણો એટલે

અનુસંધાન પાન નં. ૨૩

સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા

સરધારધામમાં યોજાયેલ ભવ્ય દશમી 'શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ છાવણી'

સર્વાવતારી અક્ષરાધિપતિ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પૂર્ણકૃપાથી તથા દક્ષિણ વિભાગ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ વડતાલ પીઠાધિપતિ પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજની આજ્ઞા અને રૂડા આશીર્વાદથી પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિઆચાર્ય શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજના અધ્યક્ષપદે અતિ ભવ્ય "શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ છાવણી" નું વિશાળ ફલક ઉપર ભવ્ય આયોજન તા. ૩-૧૧--૦૪ કારતક સુદ - ૨ થી તા. ૧૧-૧૧-૦૪ કારતક સુદ - ૧૦ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ સત્સંગ છાવણીમાં પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી, સ્વામી શ્રી કૈવલ્યસ્વરૂપદાસજી તથા સ્વામી શ્રી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજીએ સત્સંગ કથા-વાર્તાનો અમુલ્ય લાભ આપી હરિભક્તોને આજ્ઞા-ઉપાસના સારધાર વાતો અને ભગવાન શ્રીહરિના લીલાચરિત્રોનું ગાન કરી સર્વાવતારી ભગવાન શ્રીહરિની મૂર્તિમાં ગુલતાન કર્યા હતા. તેમજ શોભાયાત્રા, પ્રસાદીના સરોવરમાં સમુહ સ્નાન તેમજ પ્રસાદીના તીર્થસ્થાનો દર્શન, સંતો-હરિભક્તોનો દિવ્ય રાસોત્સવ, શેરડી ઉત્સવ વગેરે કાર્યક્રમો રાખવામાં આવ્યા હતા.

આ છાવણી દરમ્યાન દક્ષિણભારતની થયેલ યાત્રાની સ્મૃતિ કરાવતી વી.સી.ડી, સ.ગુ. બ્રહ્માનંદ સ્વામીના કિર્તનોની એમ.પી. ૩ સીડીઓ તથા સારંગપુર પ્રકરણ વી.સી.ડી વગેરેનું વિમોચન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ પ્રસંગે અમરેલીથી પૂ. સ્વામી શ્રી ભક્તિસંભવદાસજી તથા બગસરાથી પૂ. સ્વામી શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદદાસજી તથા ગઢપુરથી પૂ. કો. સ્વામી શ્રી ઘનશ્યામવલ્લભદાસજી તથા વરજાંગજાળિયાથી પૂ. પુરાણી સ્વામી શ્રી શ્રીહરિદાસજી વગેરે અનેક સંતો પધારીને દર્શન-પ્રવચનનો લાભ આપ્યો હતો.

સરધારધામને આંગણે તૈયાર થયેલ ભવ્ય 'સંતઆશ્રમ' અને 'નૃગેન્દ્ર સભામંડપ'નો

ઉદ્‌ઘાટન મહોત્સવ તથા શાકોત્સવ

સત્સંગના લાડીલા એવા સર્વે હરિભક્તોને ભાવભર્યું આમંત્રણ

તા. ૧૫-૧-૨૦૦૬

વ્હાલા ભક્તજનો ! સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પૂર્ણકૃપાથી અને પ.પૂ.ધ.ધુ. ૧૦૦૮ આચાર્યશ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદથી સરધારધામને આંગણે અતિ ભવ્ય નૃગેન્દ્ર સભામંડપ તથા વિશાળ સતંઆશ્રમ(આશરે ૩૫,૦૦૦ ફુટ બાંધકામધરાવતો) તૈયાર થઈ ચુક્યો છે. જેનું ઉદ્‌ઘાટન તા. ૧૫-૧-૨૦૦૬ પોષ વદ - ૧ના રોજ રવિવારે રાખેલ છે. જેની સાથે સાથે અતિ ભવ્ય શાકોત્સવનું પણ આયોજન કરવામાં આવેલ છે.

તો આ દિવ્ય પ્રસંગે કથા-વાર્તાનો લાભ લેવા તેમજ સંતો-ભક્તોના દર્શન કરી જીવનને ધન્ય બનાવવા આપ સર્વે સહપરિવાર જરૂરને જરૂર પધારશો તેવું અમારું ભાવભર્યું આમંત્રણ છે.

:: સ્થળ ::

"શ્રી સ્વામિનારાયણ બાગ"

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર,

તા.જી. રાજકોટ. ફોન. ૦૨૮૧ ૨૭૮૧૨૧૧

મો. ૯૮૭૯૭ ૫૮૫૦૩

Shree Swaminarayan Chintan, Nav. 2005
Reg. No. GRJ - 517/05
Reg. No. RNI No. GUJGUJ10785/06/1/03 - TC

દશમી શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ છાવણી, સરધાર - ૨૦૦૫

૧/૨. સરધારમાં છાવણી દરમ્યાન લાભપાંચમના દિવસે વડિલ સંતોનું પૂજન કરતા સંતો તથા શિબીરાર્થી હરિભક્તો ૩. સરધારમાં પ્રસાદિના સરોવરમાં સ્નાન કરવા જતાં સંતો તથા શિબીરાર્થી હરિભક્તો ૪. પ્રસાદિના સરોવરમાં ઠાકોરજીનો અભિષેક કરતા પૂ. સ્વામી તથા સંતો-ભક્તો ૫. સરધારમાં છાવણી દરમ્યાન લાભપાંચમના દિવસે રાત્રિએ દિવ્ય રાસોત્સવનો લાભ લેતા સંતો તથા શિબીરાર્થી હરિભક્તો ૬. છાવણી દરમ્યાન હરિજ્યંતિના દિવસે રાત્રિએ શેરડી ઉત્સવનો લાભ લેતા સંતો તથા શિબીરાર્થી હરિભક્તો

1

2

3

4

5

6

દશમી શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ છાવણી, સરધાર - ૨૦૦૫

૧. બ્રહ્મમહોલના કવિ સ.ગુ બ્રહ્માનંદ સ્વામી એમ.પી.૩ સી.ડીનું વિમોચન કરતા પૂ. સ્વામી તથા યજમાનશ્રી. ૨. ટ્રેનયાત્રા વી.સી.ડીનું વિમોચન કરતાં પૂ. સ્વામી સાથે હરિભક્તો. ૩. છાવણી દરમ્યાન વચનામૃત વિવેચન સારંગપુર પ્રકરણ કથાના વી.સી.ડી સેટનું વિમોચન કરતાં સંતો-હરિભક્તો. ૪. છાવણી દરમ્યાન રાત્રિએ કિર્તન આરાધના કરતા પૂ. સ્વામી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજી તથા હરિકૃષ્ણ પટેલ. ૫. સરધારમાં જુના મંદિરે અન્નકુટની આરતી ઉતારતા પૂ. સ્વામી. ૬. શ્રી ગોપીનાથજી દેવ ગઢપુરધામ અન્નકુટ દર્શન.